

Fig. 1. Ydre set fra sydvest. Foto Hugo Johannsen 2012. – *Äußeres aus Südwesten.*

FJALTRING KIRKE

VANDFULD HERRED

Kirken (»fialterwangh«) nævnes tidligst o. 1350 i Ribe Oldemoder og blev her sat til 4 skilling sølv, svarende til herredets middelansættelse.¹

1671 overdroges Fjaltring Kirke sammen med næsten alle herredets øvrige kirker af Kronen til generalmajor Henrik Ruse (Rüsensteen), og året efter indgik den i det nyoprettede baroni Rysensteen, tilhørende slægten Juel af Rysensteen (Juul-Rysensteen, jf. s. 813).² 1713 solgte baroniet kirken til birkedommer Jens Jørgensen Serup, Herpinggård.³ 1717 overdrog denne Herpinggård til lensbaronen som allodialgods, og kirken fulgte utvivlsomt med, selvom den først 1740 nævnes under denne ejendom.⁴ Kirken tilhørte herefter Herpinggård (og ejerne af baroniet) indtil 1798, da lensbaron Ove Henrik Juel af Rysensteen ved auktion solgte den med tilhørende kaldsret til Peter Severin Fønss til Løvenholm og Ulrich Christian von Schmid-

ten til Urup.⁵ I lighed med et flertal af områdets kirker blev Fjaltring Kirke et attraktivt spekulationsobjekt og skiftede hyppigt ejere i disse år. Da Fønss var blevet eneejer, afhændede han således allerede 1807 (købekontrakt af 1804) kirken til generalauditor Hans Jacob Lindahl i Lemvig, idet kaldsretten efter de vanlige bestemmelser overgik til Kronen.⁶ Lindahl påbegyndte imidlertid straks herefter (købekontrakt af 1805) bortsalget til sognemændene, mens den resterende del af tienden, der udgjorde knap halvdelen, blev afhændet til sognepræsten Søren Rømer (†1815). Dennes enke, Charlotte Amalie Rømer, solgte dog 1816 sin part til birkedommer Bendix Claudi i Lemvig (†1826).⁷ Han bortsolgte selv en del, og ved auktionen over hans dødsbo 1829 afhændedes den sidste fjerdedel. Dermed tilhørte hele tienden sognemændene.⁸ Kirken overgik 1. okt. 1926 til *selveje*.⁹

Fig. 3. Luftfotografi af kirken set fra nordvest med landsbyen i baggrunden (s. 1632). Foto Lis Helles Olesen 2010.
– *Luftaufnahme der Kirche aus Nordwesten mit dem Dorf im Hintergrund.*

sat for det barske vejrlig, er et flertal af gravene skærmet af hvidmalede træstakitter, der vender de højeste sider mod vinden.¹⁴ Et stakitværk over de vestre og østre gærder, opført som læskærm mod vinden, er ligeledes af nyere dato.

Hovedindgangen er i vest og omfatter køreport og fodgængerlåde, lukket af hvidmalede stakitfløje. De er ophængt i nyere, murede piller med trinpyramider, som de kendes fra adskillige kirker på egnen, jf. eksempelvis Hove (s. 1414). En tilsvarende fodgængerlåde i øst giver adgang til præstegården, og endelig er der i nord bevareret den vestre pille af en lignende fodgængerlåde, hvis østre pendant er nedbrudt i forbindelse med en fornyelse af stengærdets østre del.

†*Indgange.* Hovedindgangen i vest har antagelig oprindeligt været en muret portal(?), som de kendes fra adskillige af egnens kirker, f.eks. Dybe (s. 1535). I hvert fald betales tømrer- og murermeister 1597 for at reparere porten og stetten (fodgængerlågen) i vest, sidstnævnte med tagsten, som var indkøbt i Bøvling.¹³ Fodgængerlåger i de tre øvrige sider af kirkegårdens hegn nævnes også i 1600-tallet, således i 1633 (syd), 1639 (nord) og 1641 (øst); sidstnævnte var af egetræ og opsattes ved præstegården. – †*Kirkeriste.* Fodgængerlågerne var tidligere forsynet med færister for at holde kreaturer ude fra kirkegården. Således indkøbtes 1595 tømmer til en rist, 1633 egetræ til en rist i søndre stette, og 1645 færdiggjorde man risten til den nordre.

I 1700-tallets senere del og endnu efter 1800 var kirkegården og dens indgange i dybt forfald. Ved synet 1766 fandtes de således i 'ussel stand', og to år senere konstateredes, at den vestre port (dvs. lågen) manglede.¹⁵ 1791 var der hverken porte eller låger omkring kirkegården,¹⁶ og trods forskellige forsøg på at bringe forholdene i orden, beskrives porte og stetter 1807 som 'ubrugelige'.¹⁷ Efterfølgende må mangleterne være blevet udbedret, for 1856 ønskede man kirkegårdslågerne fornyet, og ligportens fløje malet sorte med hvide knapper.¹⁸ Ved beskrivelsen 1862 svarede antallet af indgange og deres placering endnu til forholdene i 1600-tallet.¹⁹

Bygninger på og ved kirkegården. Umiddelbart uden for den østre del af kirkegårdens nordre dige er for få år siden opført to hvidkalkede, teglhængte *graverbygninger*, af hvilke den vestre rummer ligkapel, kontor og toiletter, mens den østre huser værksted og maskinrum. Den førstnævnte er en ombygning af en forgænger (se ndf.), og

begge bygninger foruden en samtidig etableret oplagsplads ved værkstedsbygningen er tilgængelige gennem en låge mellem kapelbygningen og norddiget foruden en åbning i diget ved den tidligere fodgængerlåde. – Øst for kirkegården ligger stuehuset til den tidligere *præstegård* fra 1919–21 (arkitekt Søren Vig Nielsen), hvis ladebygninger (jf. fig. 4) er nedrevet inden for de seneste årtier. – Et *†nødtørftshus* sås 1947 (jf. fig. 4) at være opført umiddelbart nord for hovedindgangen, og før 1970 en *†lighusbygning* (arkitekt Poul Hansen og Ib Lydholm, Thisted), som antagelig indgår i den vestre af de to graverbygninger.

BYGNING

Kirken er en romansk kvaderstensbygning bestående af kor og skib. I senmiddelalderen er tilføjet et kapel mod syd og et tårn mod vest. 1972–73 gennemførtes en arkæologisk undersøgelse af kirkens gulvlag. Orienteringen er omtrent solret.

Fig. 4. Luftfotografi af kirken set fra sydvest med præstegårdens *†*ladebygninger i baggrunden (s. 1634). Foto Sylvest Jensen 1947. KglBibl. – *Luftaufnahme der Kirche aus Südwesten mit dem †Stallgebäude des Pfarrhofs im Hintergrund.*

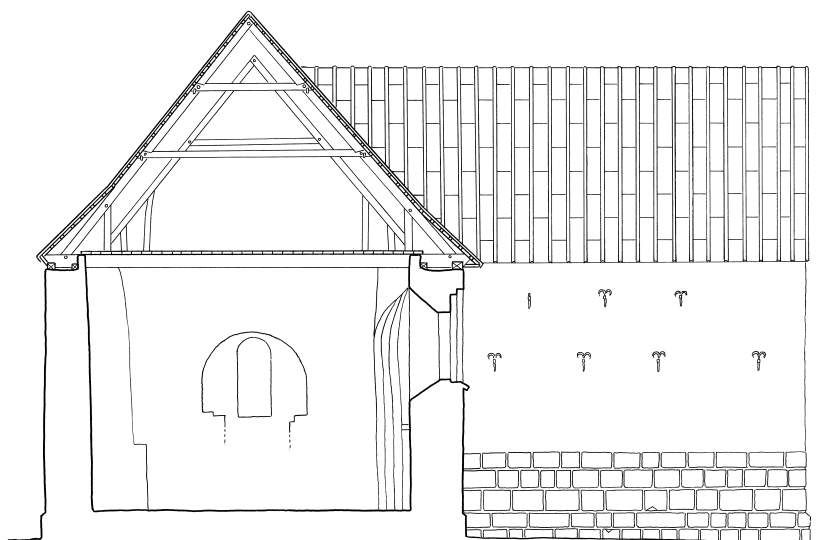

Fig. 5. Tværsnit 1:150 gennem skibet set mod øst. Målt og tegnet af Peter Duun 2009. – *Querschnitt 1:150 durch das Schiff gegen Osten.*

Stenkirken har afløst en $\dagger$ trækirke, hvis eksistens indirekte fremgik af undersøgelserne 1972-73, som dels påviste en begravelse, der var ældre end skibets nordmur, dels en række dybe stolpehuller. Sidstnævnte kunne dog ikke med sikkerhed knyttes til lagfølgen af de påviste gulv- og jordlag.

Kor og skib har kvaderklædte, ofte omsatte facader, mens bagmurene er af rå og kløvede flinteblokke, flade marksten (havsten) og enkelte granitkvadre, som efter delvis fjernelse af den hvidtede vægpuds under restaureringen 1972-73 sås at ligge i nogenlunde regelmæssige skifter.

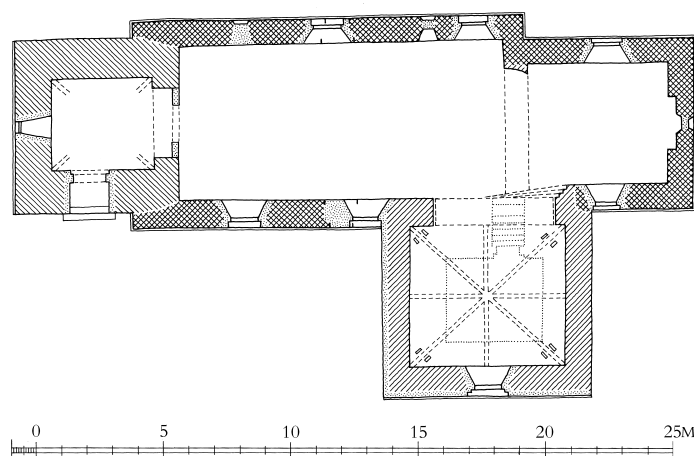

Fig. 6. Plan 1:300. Målt af Peter Duun 2009, suppleret af Anders C. Christensen og Hugo Johannsen samt tegnet af Merete Rude 2012. – *Grundriss.*

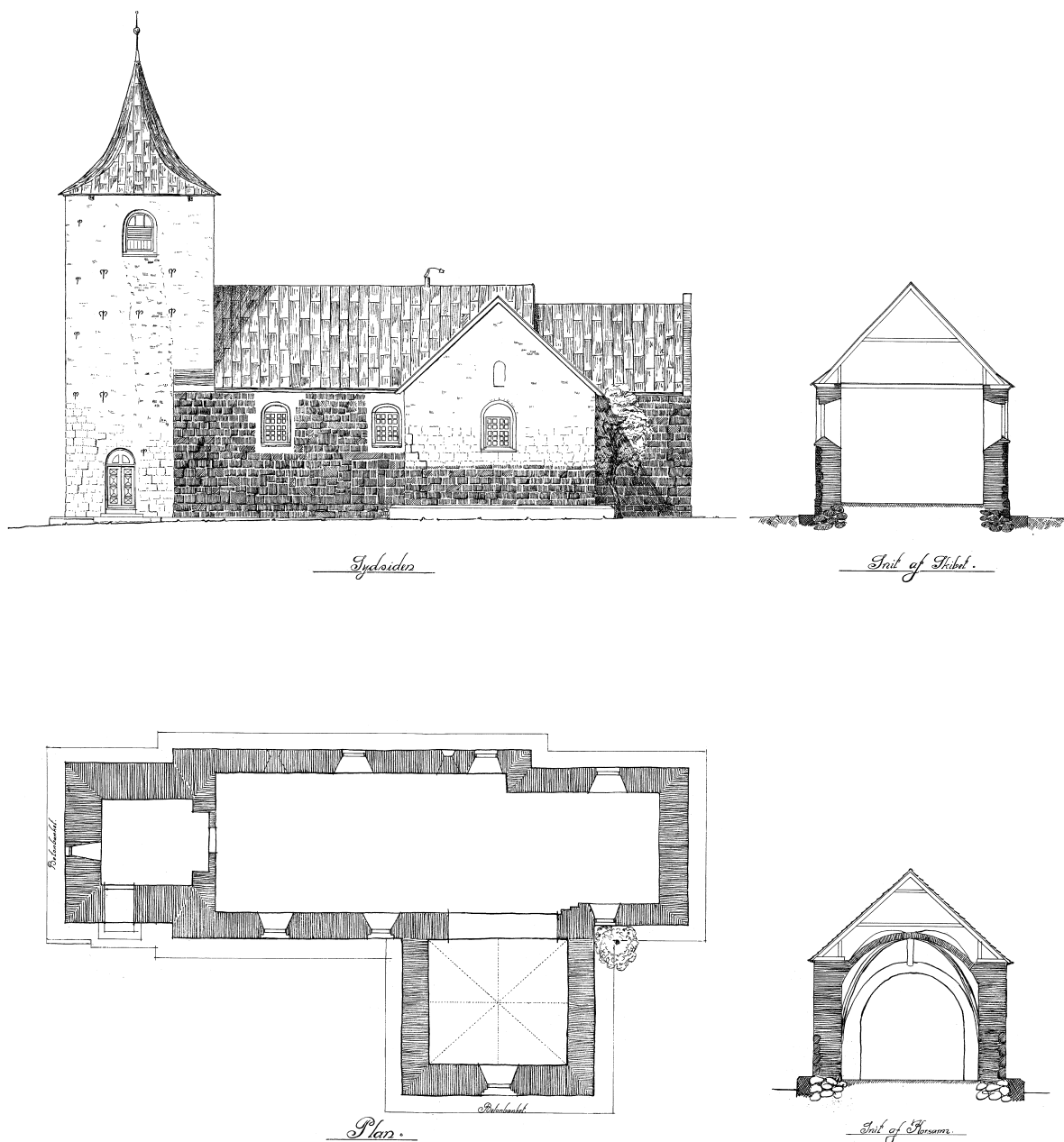

Fig. 7a. Plan, snit og facade. 1:300. Målt og tegnet af Søren Vig Nielsen 1929. LAVib. – *Grundriss, Schnitt und Fassade*.

Kvadrene udgår fra en to skifter høj *skråkantsokkel* (s. 1246, fig. 9) og omfatter herover 12 (kor) og 11-14 (skib) skifter, hvis højde aftager mod murkronen. Et bemærkelsesværdigt stort antal af kvadrene (ca. 25) er ved kanterne forsynet med *stenhuggermærker* i skikkelse af små trekantede

indhak (jf. fig. 11), samt enkelte firkantede mærker. De meget karakteristiske trekantmærker er i øvrigt genfundet på enkelte kvadre i nabokirken Ramme (jf. s. 1593), hvor samme stenhuggere enten har arbejdet eller leveret kvaderstensmateriale.²⁰

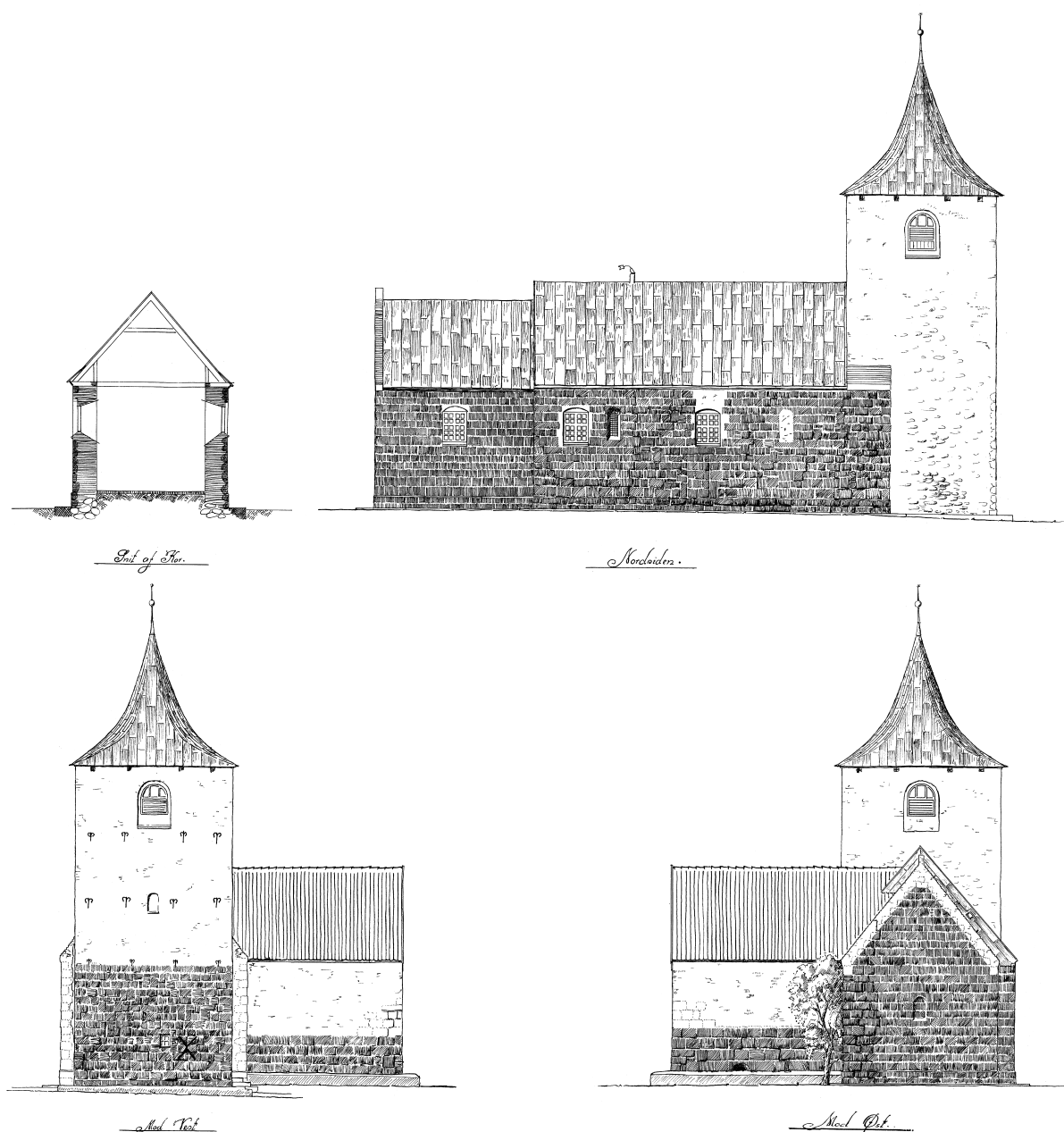

Fig. 7b. Snit og facader. 1:300. Målt og tegnet af Søren Vig Nielsen 1929. LAVib. – *Schnitt und Fassaden.*

Døre og vinduer. De oprindelige døre er blændede, men giver sig tydeligt til kende i det ydre med monolit overligger, svarende til den gængse udformning på egnens kvaderstenskirker. Soklen har været videreført under åbningen (jf. Dybe, s. 1538 og 1540, fig. 10); dog er der i den søndre

sokkel hugget et trin i det skråkantede skifte. Usædvanlig er derimod den næsten centrale placering i skibets langmure, som synes uden side-stykke blandt områdets romanske kirker.

Placering, udformning og dimensioner af de oprindelige vinduer fremgår af de tre, som endnu

Fig. 8. Ydre set fra sydøst. Foto Hugo Johannsen 2011. – *Äußeres aus Südosten.*

står blændede og fremhævet i det ydre af den hvidkalkede tilmuring. Koret har som normalt haft tre lysåbninger, en i hver af siderne, mens der i skibets langsider har været to, af hvilke nordsidens endnu ses på oprindelig plads. I modsætning til normen er de indsat på hver side af dørene.

Hvad teknikken angår, ses udvendig (fig. 12), at såvel sålen som den runde bue er hugget i en monolit, og dette har antagelig også været tilfældet mod det indre, hvor åbningerne har stået kvadersatte. Korets østvidue måler ved den ydre åbning 134×57 cm, mod 190×69 cm mod det indre; sålen af sydsidens vindue, som i lighed med det nordre er opslugt ved indsættelsen af det nuværende, giver sig endnu til kende i det ydre (jf. fig. 20) med en sålbænksten (åbningens bredde: 54 cm), og er tillige påvist indvendig 2002 ved reparation af vægpuds. Vinduerne i skibets nordmur måler for det østres vedkommende 132×56 cm udvendig mod 161×80 cm

indvendig; den ydre åbning af det vestre måler 146×56 cm. Tårnrummets vestvindue (fig. 12) er indsat ved restaureringen 1928–31 (jf. fig. 7b) og indrammes udvendig af oprindelige bue- og sålbænksten, som stammer fra skibets østre vindue mod syd. Ved opførelsen af sydkapellet o. 1500 var de udflyttet til dettes østmur.²¹

Indre. Korets østvæg brydes af en rundbuet *alterniche*, ca. 256×206 cm og 35 cm dyb, hvis hjørner er kvadersatte, mens selve buen er af marksten. Den karakteristiske detalje synes uden paralleller blandt vestjyske kvaderstenskirker, men er bl.a. velkendt fra Østsjælland.²² En *†gemmeniche* østligt i korets sydvæg sås 2002, men blev ikke nærmere beskrevet. Korbuen er nedbrudt ved en senmiddelalderlige ombygning i forbindelse med opførelsen af sydkapellet, men rester, herunder randstenene til en *†strækmur*, påvistes ved restaureringen 1972–73 (jf. fig. 16). En profileret *kragsten* (fig. 10) med springende løve på ende-

fladen sad før hovedrestaurationen 1928-31 på kapellets sydvestre hjørne, men flyttedes herefter til murkronen over skibets sydvesthjørne.²³ Ifølge Løffler (*Løffler 1880*), som nævner kragstenen i sin indberetning, var en anden $\dagger$ kragsten benyttet som trappesten ved syddøren.

Korets østre *taggavl* er bevaret med ydre kvaderbeklædning og bagmur af marksten, iblandet enkelte kvadre, til dels tildannet med skråside, svarende til taglinjen. Gavlen mellem kor og skib såvel som skibets vestgavl er derimod forsvundet ved de senmiddelalderlige ombygninger.

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. O. 1500, jf. datering af tagværk og $\dagger$ kalkmalerier (s. 1647, 1648), er der ved kirkens sydside opført et *kapel* ('korsarm'), som tidligst nævnes 1584.²⁴ Selve dispositionen med en tilbygning på grænsen mellem kor og skib, hvorved triumfmuren sløjfedes og de nævnte to hovedafsnit sammensmeltedes, kendes bl.a. fra de samtidige korsarme i

Borbjerg og Hjerm kirker (Hjerm Hrd.). Materialet er munkesten i munkeskifte, i det ydre suppleret med granitkvadre, herunder en senere flyttet kragsten (se s. 1638), som er genanvendt fra gennembrydningen af korets og skibets flankemure samt korbuen. Mod syd og vest er murværket 1928-31 udvendig skalmuret med normalsten i krydsskifte. Gavlens rundbuede og faldede vindue, som mod det indre har en smiget åbning med kurvehanksbue, er antagelig ændret i eftermiddelalderlig tid. Det kan være sket samtidig med fornyelsen af taggavlen, der er opmuret af store røde sten i krydsskifte. Den står nu glat, kun brudt af en rundbuet glug mod loftsrummet. Forbindelsen mellem kapellet og selve kirkerummet sker gennem en bred, uregelmæssig arkade, hvis rundbuede stik er mangefalset på den østligste del mod kirken, svarende til den falsning, som udjævner breddeforskellen mellem kor og skib; vederlaget markeres af et fremspringende tegl-

Fig. 9. Ydre set fra nordøst. Foto Hugo Johannsen 2011. – *Äußeres aus Nordosten.*

Fig. 10. Detalje af skibets sydvestre hjørne med genanbragt kragsten fra †korbue (s. 1638). Foto Hugo Johannsen 2012. – *Detail der südwestlichen Ecke des Schiffes mit wiederangebrachtem Kämpfergesims aus †Chorbogen.*

skifte. Rummet dækkes af et samtidigt ottedelt hvælv, hvilende på forlæg i murene. I kappernes svikler ses spygat, og der er overribber, lagt af sten på fladen.

1594 købtes brædder til et †kalkhus, som var indrettet i kapellet.¹³ En hvælvet *gravkrypt* (jf. s. 1642 og fig. 15, 21) med adgang via en muret trappe er formentlig etableret 1689 som familiebegravelse for sognepræst Christopher Rasmussen Lihme (s. 1668).

Tårnet, som præges af talrige reparationer og senere ændringer, er opført af havsten, og munkesten (til detaljer), suppleret i det ydre mod syd og vest, men ikke mod nord (jf. fig. 13), med granitkvadre fra skibets nedbrudte vestgavl. Sidstnævnte er tilsyneladende fjernet fra grunden til

fordel for tårnets nye østmur, som er rykket en anelse mod øst, hvorved tårnrummet har fået større udstrækning i kirkens længdeakse. Under opførelsen har man lukket skibets loftsrum med en midlertidig *taggavl* af munkesten i munkeskifte med delvis bevarede kamme, markeret af muse-trapper. Tårnrummet, som i 1800-tallet første halvdel er omdannet til våbenhus med indgang i sydsiden (se ndf.), var oprindeligt overdækket af et samtidigt (†)hvælv, hvis ribber og svikler delvis er bevaret. Forbindelsen til skibet skete gennem en spidsbuet arkade med let overgribende stik; ved omdannelsen til våbenhus er buen delvis blændet omkring en rektangulær dør til skibet. Rummet belyses nu gennem et lille rundbuet vindue med smigede vanger mod det indre.

Opgangen til de øvre stokværk sker nu ad en trappestige til en lem i det bjælkeloft, som er

Fig. 11. Granitkvadre med stenhuggermærker, udflyttet til sydkapellets østmur (s. 1636, 1639). Foto Hugo Johannsen 2012. – *Granitquader mit Steinhauerzeichen, versetzt in die Ostmauer der Südkapelle.*

Fig. 12. Tårnets vestvindue med genanvendt indfatning fra skibets østligste $\uparrow$ vindue mod syd (s. 1638). Foto Hugo Johannsen 2012. – *Westliches Fenster des Turmes mit wiederverwendeter Einfassung des östlichen $\uparrow$ Fensters des Schiffes gegen Süden.*

anlagt efter nedbrydningen af hvælvet, jf. Trans (s. 1689). Tidligere, men næppe oprindelig, har adgangen været via en $\uparrow$ fritrappe langs tårnets sydside. Den blændede, kurvehanksbuede overdør i det nedre mellemstokværk sidder i en dyb, rundbuet niche, i hvis østre vange ses en to skifter høj, 60 cm dyb kanal, beregnet til en stængebom. 1600 indkøbtes egetræ og syldsten til trappen, som allerede 1611 skulle fornyes.²⁵ En udmuring i vestvæggen dækker muligvis over en blændet glug, og øverst i østvæggen er der via en stige adgang til skibets loft. Døren (fig. 41) har fladbuet rulskestik mod øst, mens åbningen til mellemstokværket er ommuret som en kurvehanksbue. Det øvre mellemstokværk har haft en vinduesglug i vestsiden, hvis sekundære rundbuede åbning er blændet med normalsten, mens

den smigede indre åbning er vandret afdækket med marksten. Klokkestokværket har store rundbuede glamhuller, som kan være ændret flere gange, senest i forbindelse med opsætningen af det nuværende blyklædte pyramidespir i 1817 (se ndf.). De er falsede både ud- og indvendigt, og står med vanger af store sten i krydsskifte, mens buestikkene er af mindre, mere orange sten. Åbningerne er delvis opmurede forneden, og i vest flankerer udmuringen (af havsten) en muret pille. Glamhullerne har således oprindelig været delt af en pille, således som det endnu ses i en række kirker omkring Holstebro.²⁶ Før 1817 stod tårnet med nord-sydvendte taggavle, som synes at have været blændingsprydede (jf. fig. 2). Den 'vinge' på tårnets nordvestre hjørne, som to murer mestre 1632 påtog sig at opmure tillige med nedfaldent murværk på sydvesthjørnet, kan have været taggavlens kam.¹³

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelse. De gamle regnskaber fra slutningen af 1500-tallet og første halvdel af det følgende århundrede om-

Fig. 13. Detalje af tårnets nord- og vestside med udflyttede granitkvadre (s. 1640). Foto Hugo Johannsen 2012. – *Detail von Nord- und Westseite des Turmes mit versetzten Granitquadrern.*

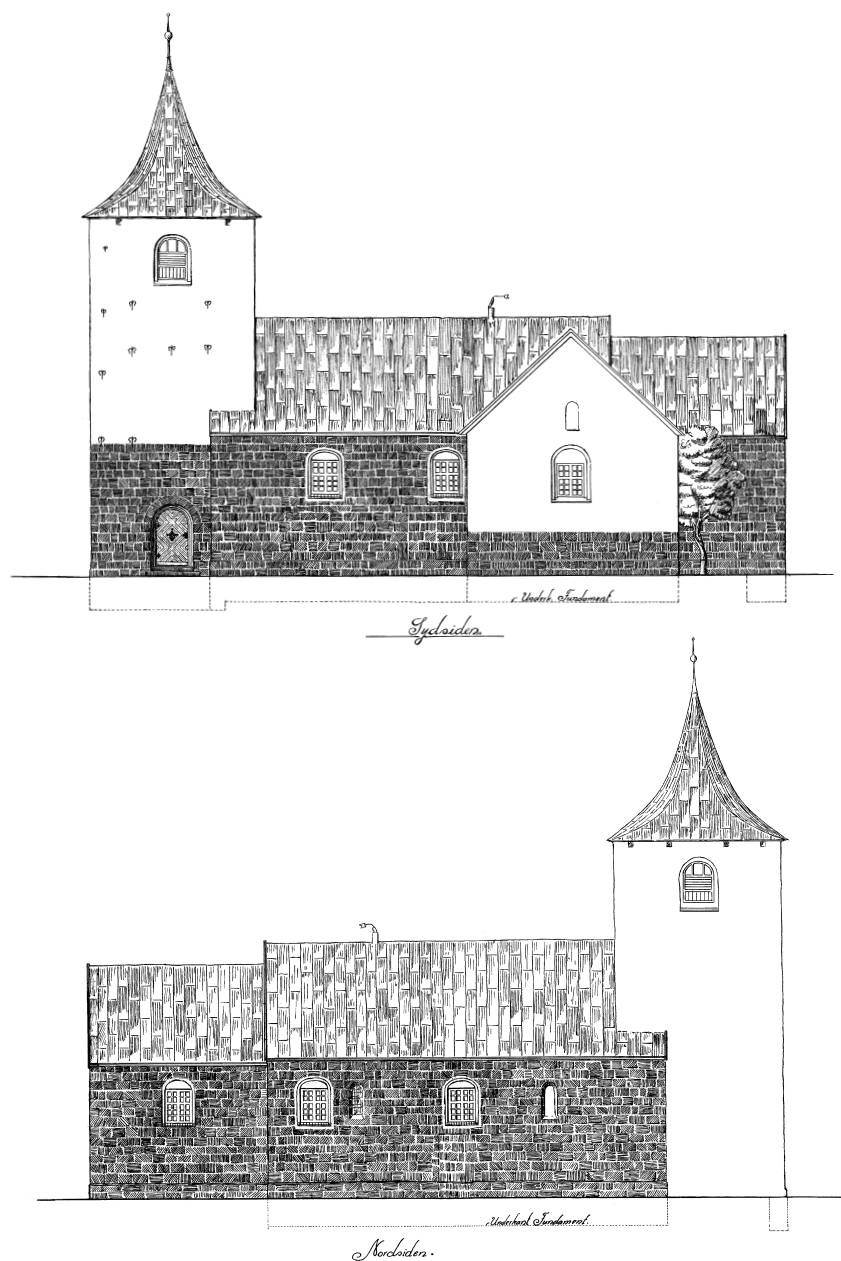

Fig. 14. Restaureringsforslag 1929. Facader. 1:300. Målt og tegnet af Søren Vig Nielsen 1929. LAVib. – *Vorschlag zur Restaurierung 1929. Fassade.*

taler navnlig reparationer af udvendigt murværk og tagenes blyklædning.¹³ Således betalte kirken 1648 en fornyelse af tårnets vestre blytag samt en større reparation af dets tagværk. To år senere fortingede man med muremester Chresten Dige og hans medhjælper om en reparation af tårnets

søndre og vestre side. Hertil indkøbtes 200 mursten hos Lauritz Hansen i Lemvig samt 100 stk. andetsteds.

1689 indrettedes i sydkapellet en *gravkrypt* (fig. 15, 21) for sognepræsten Christoffer Lihme og hans familie (s. 1668). Krypten, som var tilgæn-

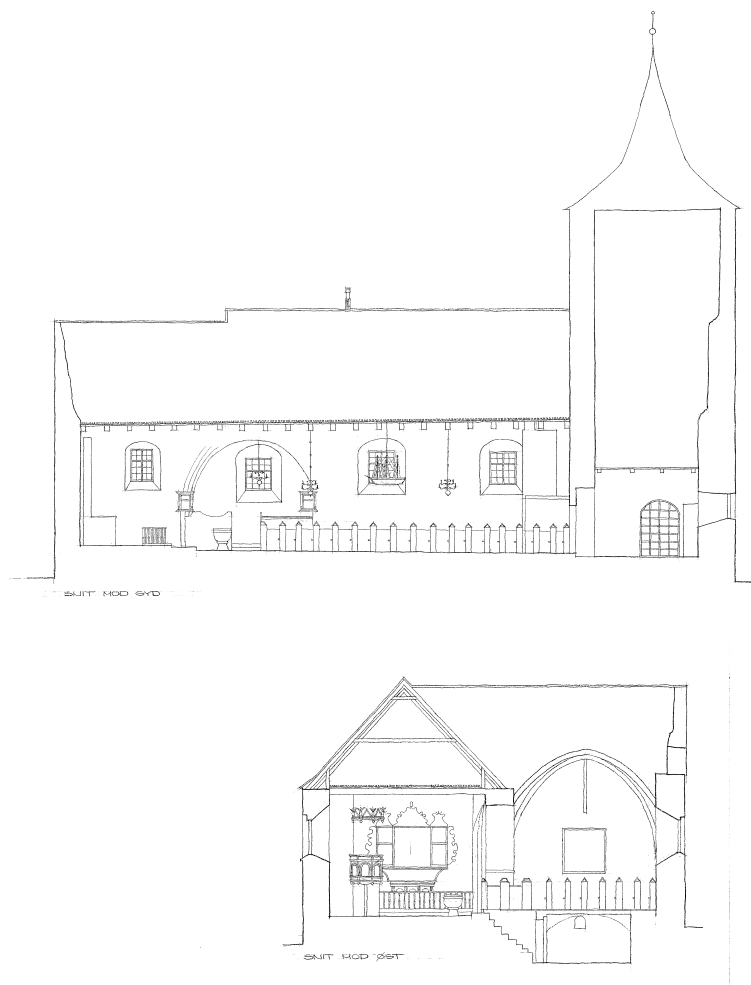

Fig. 15. Længdesnit mod syd og tværsnit mod øst 1:300. Målt og tegnet af Poul Hansen og Ib Lydholm 1976. Poulsen og Partnere, Thisted. – *Längsschnitt gegen Süden und Querschnitt gegen Osten.*

gelig under kirkens restaurering 1972-73, er nu atter lukket. Det omtrent kvadratiske rum, ca. $3,8 \times 3,3$ m, var forbundet med kirken via en trappenedgang, som udmundede under kapellets arkade, hvor den lukkedes af lemme. Selve krypten dækkes af et grathvælv og havde i østvæggen en rundbuet glug med smigede vanger mod den ydre åbning, som senest er tilmuret ved hovedrestaureringen 1928-31.

Da kilder til kirkens bygningshistorie atter forefindes fra 1700-tallets senere del, tegner de et billede af accelererende forfald, svarende til situationen ved egnens øvrige kirker. Ved synet 1766 fandtes muren på tårnets sydside således

at være gennemrevnet, mens kirkens loft behøvede en del nye brædder.¹⁵ Ved synet 1791 var kirken øjensynlig endnu mere i forfald.¹⁶ Muren var ganske brøstfældig i det ydre, især mod syd og vest. De fleste steder var tagenes blyklædning utæt og i det indre en del af bjælkerne faldefærdige og loftet råddent med store huller. Undtagelsesvis fandtes vinduerne at være i god stand, og kun ét var muret til. Da kirken ikke havde noget våbenhus, måtte kirkegangskonerne (dvs. kvinder, som efter barsel endnu ikke af præsten var renset for synd og bespottelse) stå under åben himmel, undertiden i blæst og regn, og vente på at blive indløst af præsten! 1797 og 1799 lod her-

Fig. 16. Plan af udgravning i kor og skib (s. 1645). 1: 150. Målt og tegnet af Morten Aaman Sørensen 1973. – *Grundriss von Ausgrabung in Chor und Schiff.*

skabet kirken nødtørftigt reparere; men loftet var stadig brøstfældigt, navnlig i skibets vestende, og ved synet 1811 bemærkedes, at loftet var måde- ligt og vinduerne slette og sonderbrudte.

En *hovedreparation* 1817 er kun indirekte om- talt,²⁷ men skal ifølge synsprotokollens kirkebe- skrivelse have omfattet opsætningen af det nuvæ- rende, blyklædte *pyramidespir*.¹⁹ De affasede hjør- ner giver den øvre del ottekantet form; fløjstan- gen med den afsluttende morgenstjerne kan være inspireret af spiret på den nærliggende Bøvling Kirke (s. 827). Samtidig hermed er de middelal- derlige blændingsgavl nedbrudt, og sandsynlig- vis har man hermed givet glamhullerne deres nu- værende form. Få år senere gennemførtes i øvrigt en lignende ændring af tårnet på Hove Kirke (s. 1421). I betragtning af klagerne over forholdene for kirkegangskonerne (se ovf.) er det muligt, at reparationen også omfattede indretningen af tårnrummet til *våbenhus* med rundbuet indgangs- dør i sydsiden. Hvorvidt toppen af hvælvet ved samme lejlighed eller tidligere er nedbrudt, er heller ikke oplyst, jf. Trans (s. 1688).

1820 var hele 'lavkirkens', dvs. korets loft så råddent, at det burde omlægges, hvilket skete 1822.²⁸ Alligevel har det åbenbart ikke været til- strækkeligt, for ifølge en fordybet, sortmalet in- skription i skriveskrift på vestsiden af den tiende loftsbjælke fra øst, dvs. på grænsen mellem kor og skib, fik koret nyt loft i 1840: »Denne Overdeel er Bekostet Aar 1840 af Sognets Beboere«. En lig- nende markering af loftets fornyelse kendes bl.a.

fra Nees (s. 994). – Engang i løbet af 1800-tallets anden halvdel har man opmuret $\dagger$ kamme med musetrappes på korets østgavl og skibets vestre, ligesom en $\dagger$ ventilationsåbning indsattes i korgav- len bag alteret.²⁹ Begge detaljer kendes fra flere af egnens kirker, eksempelvis Ferring (s. 1490–91).

En omfattende *hovedrestaurering* 1928–31 (arki- tekt Søren Vig Nielsen, Viborg) belyses bl.a. gen- nem hans tegninger. Den omfattede en gen- nemgribende omsætning af kvaderstensmurene, flytning og fornyelse af indgangsdøren samt vin- duesindfatningerne, herunder indsætning af vå- benhusets vestvindue og oplægning af blytag på korsarmen. Ældre fotografier af kirkens ydre samt arkitektens opmåling forud for restaureringen (jf. fig. 7, 19) viser, at de udflyttede kvadre på kapel- lets sydside da strakte sig op til midt på vinduet. Disse kvadre må således være blevet genanbragt på tårnet. 'Omredigeringen' af granitkvadrene in- debar også flytningen af kragstenen og vindues- stenene (s. 1638).

Den seneste større *restaurering* 1972–73 (arki- tekterne Poul Hansen og Ib Lydholm, Thisted) betød delvis fornyelse af kirkens gulve, renove- ring af de hvidtede murflader og omstøbning af blytagene.

Gulve. Kor, skib og korsarm har ferniseret bræddegulv, som er fornyet 1973, mens der i vå- benhuset ligger et o. 1986 fornyet gulv af gule klinker på fladen med fuge. – $\dagger$ *Gulve.* I forbin- delse med hovedrestaureringen 1972–73 gen- nemførtes efter fjernelse af de eksisterende gulve

i kor, skib og korsarm en *arkæologisk undersøgelse*, hvorved man fandt rester af ældre gulve foruden en række begravelser (s. 1668) samt en blystøbe-grube (s. 1647). Undersøgelsen var ikke fuldstændig og koncentreredes især om de partier, hvor gulvet allerede var fjernet ved nedgravninger. I koret fandtes alene rester af et ældre trægulv, mens resultaterne i skibet var mere givende. I nedgravningerne fandtes der levn af et *oprindeligt(?)* mørtelgulv, men mest oplysende var afdækningen af et sammenflikket, *eftermiddelalderligt stengulv*, som ikke blev taget op. Gulvet (jf. fig. 16-18), som dækkede det meste af skibet og respekterede stolerækkerne, var lagt af kvadratiske teglfliser (sidelængde 20-21 cm) og munkesten, hvortil kom partier af brolægning med piksten foruden flade marksten og enkelte kvadre. Særlig iøjnefaldende var tre baner af pikstensbrolægning, som synes at have respekteret stolene i nordrækken.

Sammenholdes disse resultater med ældre beskrivelser og regnskabsoplysninger, kan forholdene suppleres som følger: Ved synet 1791 var 'kirkegulvet og gangen rent øde';¹⁶ men efter kirkens reparation 1799-1800 var forholdene øjensynlig forbedret, og et murstensgulv, formentlig det afdækkede, kaldes i 1807 for 'godt, undtagen

ved kirkedøren, hvor der var kampesten'.¹⁷ Ifølge beskrivelsen i synsprotokollen fra slutningen af 1800-tallet(?) havde koret da murstensgulv indtil den brædebeklædte forhøjning bag alterskranken.¹⁹ I skibet var der ligeledes murstensgulv, bortset fra midtergangen, som var belagt med diagonalstillede, sorte og hvide cementfliser (jf. fig. 18, 23), vel de samme som tiendeejerne på eget initiativ havde lagt i 1894. I korskirken var gangen derimod af brædder i harmoni med lemmen til gravkrypten, mens gulvet i stolene var af mursten. Endelig svarede gulvet i tårnrummets våbenhus til forholdene i skibet. Både kor og korsarm var hævet et trin over skibet. I 1923 optog man murstensgulvene i stolestaderne og erstattede dem med brædegulv over betonlag.

Døre. Kirkens eneste indgang er den rundbuede dør i tårnets sydside, som er indsat ved tårnrummets omdannelse til våbenhus. Tidspunktet for denne ændring, som kendes fra hovedparten af egnens kirker (jf. f.eks. Ferring, Ramme og Trans, s. 1491, 1599 og 1690), er ikke oplyst i de kendte kilder, men skal tidsfæstes til 1800-tallets første halvdel og kan være etableret ved hovedreparationen 1817 (jf. ovf.). Det er uvist, om den rundbuede form er oprindelig; i hvert fald blev

Fig. 17-18. 17. Flisegulv og fundament for tvægbenke i skibets sydvestre hjørne, jf. fig. 16 (s. 1645, 1661). 18. Stenpikning og murstensgulv i skibets nordside, vest for den oprindelige dør, jf. fig. 16 (s. 1645). Foto Morten Aaman Sørensen 1972. – 17. Fliesenboden und Fundament für Wandbänke in der südwestlichen Ecke des Schiffes. 18. Feldsteinboden und Mauersteinboden in der Nordseite des Schiffes, westlich von der ursprünglichen Tür.

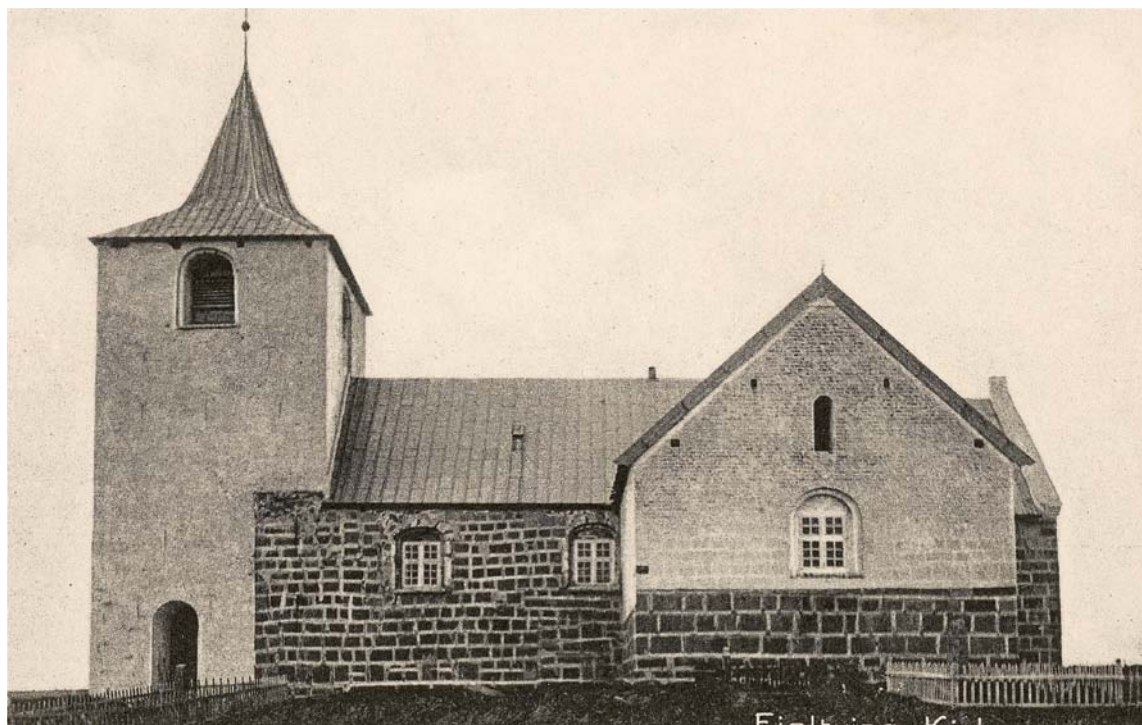

Fig. 19. Ydre set fra syd. Foto o. 1900. – *Äußeres aus Süden.*

døren fornyet 1878–79 og de omgivende granitkvadre omsat;¹⁹ senest ved denne lejlighed fik den et halvcirkulært ovenlysvindue (jf. fig. 7a). Ved hovedrestaurationen 1928–31 er døren atter ombygget og rykket en smule længere mod øst (sml. fig. 7a og 14). – †*Døre.* Skibets oprindelige syddør har været i brug indtil indretningen af tårnrummet som våbenhus og ses endnu angivet på matrikelkortet fra 1798 (jf. fig. 2). Hvor længe norddøren tjente som indgang, er derimod uvist, men det var endnu tilfældet 1766, da ‘begge kirkedøre’ var ganske brøstfældige på jern og træ (jf. også s. 1664).¹⁵ Da man 1847 ønskede den ‘aflagte kirkedør’ (syddøren?) tilmuret i flugt med kirkens mur, havde der formentlig længe kun været én indgang til kirken.¹⁸

Vinduer. Kor og skib har i alt seks vinduer, tre mod hhv. syd og nord. De lukkes af firkantede, afsprossede trævinduer, som er fornyet inden for de seneste år. Disse er indsat i murede åbninger, som udvendig er kurvehanksbuede og falsede, indvendig smigede; dog er korets søndre vindue fladbuet og uden fals. Bortset herfra har de øvrige

fået deres nuværende form ved hovedrestaurationen 1928–31, da man også fornyede våbenhusets vestvindue med materialer fra et romansk vindue (s. 1638). Sydkapellet belyses af et afsprosset trævindue svarende til de øvrige og er indsat i en muret åbning som skibets, omend rundbuet. – †*Vinduer.* Ved synet 1791 var vinduerne ‘i god stand’ og kun ét (korets østre?) muret til;¹⁶ men 1811 fandtes de ‘slette og sønderbrudte’.¹⁷ Det fremgår ikke klart af kilderne, hvornår man herefter har indsat de kurvehanksbuede åbninger, som gik forud for de nuværende (jf. fig. 7a-b), men det er formentlig sket i 1800-tallets første halvdel, muligvis i 1840’erne.³⁰

Tagværker. Koret har bevaret størstedelen af et tagværk af egetømmer, mens de for skibets og kapellets vedkommende overvejende er fornyet i fyr. Spirets tagkonstruktion er af fyrretræ. Korets tagværk omfatter nu syv fag med et lag hanebånd og lodrette spærstivere, alt tappet sammen og træfornaglet. De to østligste fag er fornyede, og en nummerering med små firkantstik og øksehugne streger er kun bevaret fra og med det tredje fag

fra øst. Efter fjernelsen af triumfgavlen omfatter skibet nu 16 fag med to lag hanebånd og lodrette spærstivere, ligeledes tappet og træfornaglet. Bevarer af egetagværket er kun spærstiverne og enkelte hanebånd i skikkelse af genanvendte spær. Kapellets tagværk er på 12 fag med dobbelt lag hanebånd, lodrette spærstivere og spor efter krydsbånd. Hanebåndene er bladet på spærenes sydside, mens stiverne er indtappet. Egetømmer er hovedsagelig bevaret i stiverne, af hvilke østsiden har en nummerering på sydsiden, regnet fra syd mod nord.

Dendrokronologiske undersøgelser. 2011 er der udtaget boreprøver fra spær og spærstivere i kor, skib og kapel.³¹ For korets og skibets vedkommende er fældningsåret beregnet til hhv. o. 1410-20 og o. 1415-25, mens den enkelte prøve fra kapellet kunne dateres til tiden efter o. 1495, jf. kalkmalerier.

Tagbeklædning. Samtlige tagflader er blytækkede og senest omstøbte 1973 ifølge plader med udstansede reliefversaler: »Hugo Stoffregen Struer 1973«. Dette har formentlig altid været tilfældet,³² og ved guldundersøgelsen 1972-73 påvistes i skibets midtergang ud for de oprindelige døre en *†blysmeltegrube* (jf. fig. 16). Den lerforede grube, der målte 80×60 cm, var opbygget af muren og tagtegl og rummede rester af blyaske og trækul. En grube med tilsvarende placering og konstruktion er påvist i nabokirken Trans (s. 1694). I en længere periode var kapellet dog tækket med *†vingetegl*. Således havde tilbygningen i 1769 tegl på østsiden³³ og fik det efterfølgende på begge tagflader, indtil man ved hovedrestaurationen 1928-31 atter lagde bly på dens tagflader. På ældre fotografier (jf. fig. 19) ses, at kapellets tegltage ved gavlen lukkedes med vindskeder, kronet af en *†brandstang* (jf. s. 1382).

Farveholdning. Udvendig står granitkvadermurene blanke, mens de teglmurede afsnit, inklusive vinduernes indfatninger, er hvidkalkede. I det indre er væggene ligeledes kalkede, mens bjælkeloftet står rødmalet. – *†Farveholdning.* 1862 var kirken kalket både i det ydre og indre,¹⁹ men 1883 ønskedes al hvidtning fjernet fra granitmuren og et par år senere tillige fra murstensindfatningerne omkring vinduerne, der skulle afskrabes og overstryges med stenfarve. Den kvadersatte del af

tårnet stod dog endnu frem til hovedrestaurationen 1928-31 delvis hvidkalket (jf. fig. 7 og 19). Skibets bjælkeloft ønskedes 1881 malet hvidt.

Opvarmning og elektricitet. Kirken er el-opvarmet i henhold til et 1997 godkendt forslag (arkitekterne Ib Lydholm og Asger Thomsen, Thisted). – *†Opvarmning.* 1901 anskaffedes en ovn, som opstilledes ved skibets sydside på grænsen til korsarmens arkade;¹⁹ aftræk skete gennem en skorsten smst. – Ved hovedrestaurationen 1928-31 afløstes kakkelovnen af en koksfyret kalorifer på samme sted. Den kasseredes 1972 og erstattedes af et luftvarmeanlæg.

Et *†fortov* skulle 1876 anlægges omkring kirken i 1 alens bredde, og 1912 bestemtes at etablere et betonfortov fra tårnets nordvestre hjørne til korets sydøstre.¹⁹

Fig. 20. Eftermiddelalderligt vindue i korets sydside, hvorunder sålbænksten fra det oprindelige vindue sammesteds (s. 1638). Foto Hugo Johannsen 2012. – *Nachmittelalterliches Fenster in der Südseite des Chores, darunter Granitquader aus dem ursprünglichen Fenster auf der gleichen Stelle.*

KALKMALERIER

Sydkaapellets hvælv har på to af ribberne spor af senmiddelalderlige sparredekorationer i sort og rødt, svarende til de karakteristiske udsmykninger, udført af den såkaldte 'Lemviggruppe', jf. bl.a. s. 1550. Udsmykningen synedes 1999, 2000 og atter 2008 i forbindelse med afskalninger og generelle fugtproblemer.

(†) *Kalkmalerier* (fig. 21), o. 1689. I forbindelse med kirkens hovedrestauration 1972-73 fotograferedes to frakturindskrifter, der dog ikke blev nærmere registreret, hhv. på kapellets vest- og østvæg. Den førstnævnte refererede til sogne-

præst Christopher Rasmussen Lihmes erhvervelse 1689 af gravkrypten til sig selv, sin hustru og arvinger. Efter personalia anes de første tre linjer af en rimet indskrift, der nøje gentager verset på sognepræstens mindetavle (s. 1664). På østvæggen ses fragmenter af endnu en indskrift: »...er 9.21«, måske en henvisning til Sl. 9,21(?).

† *Kalkmalerier*. Som nævnt o. 1862 i *Synsprotokollen* iagttog man på muren ved siden af alternichen 'spor af gamle freskomalerier med ornamenter'.¹⁹ Disse, der formentlig var middelalderlige, blev dog ikke nærmere undersøgt. 1883 fik væggen bag altertavlen en ensfarvet, lysegrå oliemaling.¹⁹

Fig. 21. (†) Muret begravelse under sydkapellet, erhvervet 1689 af sognepræst Christopher Rasmussen Lihme. Detalje af vestvæg med kalkmalede indskrifter (s. 1648). Foto Morten Aaman Sørensen 1972. – (†) *Gemauertes Begräbnis unter der Südkapelle, 1689 von Gemeindepfarrer Christopher Rasmussen Lihme erworben. Detail von Westwand mit gemalten Inschriften.*

Fig. 22. Indre, set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Innernes gegen Osten.*

INVENTAR

Oversigt. Kirkens ældste inventar repræsenteres af alterbordet og den romanske døbefont. Fra senmiddelalderen, dvs. tiden o. 1500, hidrører altertavlen, der dog sekundært er forsynet med sidevinger, fod- og topstykke.

Den efterreformatoriske fornyelse af inventaret omfatter dåbsfadet fra o. 1575, alterbordsforsiden og prædikestolen, de sidstnævnte hhv. fra 1625 og 1640'erne. En stolegavl kan dog hidrøre allerede fra 1500-tallets slutning, mens alterstagerne synes at tilhøre tidsrummet o. 1650. Bortset fra klokken, dateret 1771, stammer hovedparten af det øvrige inventar fra tiden efter 1800, heriblandt fontelåget fra 1852 og alterskranken fra o. 1856. Julen 1895 skænkede skibsmægler Søren Niels Rømer, sønnesøn af kirkens tidligere sognepræst, Søren Nielsen Rømer, sammen med sin familie en række genstande af sølv til kirkens forskønnelse (kalk, oblatæske og alterkande) foruden en alterdug og et altertæppe. To år efter, 1897, fornyedes stolestaderne. Fra 1900-tallet hidrører bl.a. tre lysekroner, skænket efter 1924 til minde om kirkens daværende sognepræst J. P. Jensen, der var afgået ved døden dette år; et kirkeskib ophængtes antagelig 1922, mens kirken fik et orgel

1928. Kirkesølvet sikkerhedsmærkedes 1996.¹⁹ Senest har kirken 1998 modtaget en dåbskande og 2004 en lysekrone, begge donationer fra medlemmer af menigheden.

Farvesætning og istandsættelser. Kirkens inventar er for hovedstykkernes (altertavlen og prædikestolen) vedkommende endnu præget af den farveholdning, der fastlagdes ved istandsættelser hhv. 1916-17 og 1922. Siden har det historiske inventar gennemgået reparationer og rensning af farvelag, bl.a. 1972-73 og 2003. 2012 planlægges atter en istandsættelse af altertavle og prædikestol.

Større indgreb i møbleringen må være sket allerede i senmiddelalderen i forbindelse med triumfbuens nedrivning og tilføjes af sydkapellet. Omkring midten af 1600-tallet flyttedes prædikestolen til nordvæggen og blev samtidig (ny)opmalet, som det fremgik af en forsvunden indskrifttavle. Antallet af stole var endnu i 1700-tallet væsentlig større end det nuværende, omfattende bl.a. lukkede stole, præste- og degnestolen i koret samt en præstekonestol i skibet.

1770 og atter 1772 var inventaret karakteriseret som værende i 'skikkelig god stand',¹⁵ og status var fortsat acceptabel frem til 1791, selvom tre af stolestaderne

Fig. 23. Indre, set mod øst. Ældre fotografi, antagelig 1914. – Inneres gegen Osten. Ältere Fotografie, vermutlich 1914.

og sædet i skriftestolen manglede.¹⁶ En nødvendig istandsættelse gennemførtes i årene 1797–1800. Antagelig har man ved den lejlighed bl.a. taget vare på de 'meget brøstfældige' stole og det løse »Brøstværk« ved alterfoden, dvs. alterskranken. 1811 fandtes prædikestol og stolestader atter acceptable og klokken 'brugelig', mens den middelalderlige altertavle året forinden meldtes som værende itu. Samtidig rapporteredes om det mangelfulde alterklæde og de ubrugelige messeklæder,¹⁷ et tilbagevendende problem, der først synes afhjulpet i slutningen af 1820'erne. 1832 blev både altertavle og prædikestol nymalet.²⁸ 1878–79 omtales en omfattende bemaling med egetræsstaffering (altertavle, prædikestol, stolestader og alterskranke).¹⁹

Alterbord, middelalderligt, opmuret af regelmæssigt tildannede granitkvadre, ca. 145×100 cm, 115 cm højt. Foroven er en skråkantsprofil. Den middelalderlige bordplade er dækket af en sekundær fyrretræsplade. Bordet, der med en tilmuret del slutter sig direkte til den nuværende

østmur, var oprindeligt placeret foran østvæggens delvis blændede alterniche. O. 1862 anbefaledes det at flytte bordet med den tilhørende altertavle længere frem, således at præsten kunne få plads bagved; beslutningen blev dog opgivet, jf. ndf.¹⁹

Alterbordspanel (jf. fig. 24), 1625,¹³ omfattende en forside i tre fag med rundbuede arkader, båret af kannelerede pilastre. De enkelte fag indrammes af tilsvarende større pilastre under gesims med tandsnitsprofil. Kortsidernes paneler, der er yngre, er glatte og dækker kun den forreste del af alterbordet. Stafferet i to nuancer af brunt med lys olivengrønt, okkergult og gråt. 1625 afregnedes for træ og snedkerarbejde hertil.¹³ Et forslag fra 1896 om en opmaling af forsiden med forgyldning og skriftsprog synes dog ikke gennemført.³⁴ 1951 fornyedes og stafferedes kortsidernes beklædning.¹⁹

Fig. 24. Alterparti med alterbord, dækket af renæssancepaneler, og senmiddelalderlig altertavle (s. 1650, 1652). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – Teil des Altars mit Tisch, mit Renaissancetäfelungen verkleidet und mit spätmittelalterlichem Altarbild.

†*Alterklæder*. 1769 omtales et rødt klæde med uldfrynser.³³ 1809–10 fandtes klædet ‘meget ringe’¹⁷ og 1814 ligefrem ‘ubrugeligt’, omend man stillede en tiltrængt rengøring af kirkens tekstiler i udsigt det følgende år.²⁸ Tilsyneladende anskaffedes et nyt alterklæde dog først o. 1828;²⁸ fornyet 1843 og 1852.¹⁸ O. 1862 forsynedes klædet med et kors af guldbrokade.³⁵ Et nyt klæde af rødt fløj med guldkors erhvervedes 1877.¹⁹ †*Alterdug*. 1632 skænkede kirkeværgen Poul Nielsen i Eskesgård en drejlsdug til alterbordet.¹³ 1769 var alterdugen af fint lærred.³³ 1895 modtog kirken en dug, broderet af skibsmægler Søren Niels Rømers to døtre, Alfrede og Olga Rømer (jf. også kalk, oblatæske, alterkande og altertæppe).¹⁹

Altertavle (fig. 24–25), o. 1500. Trefløjet skabstavl (triptychon), der sekundært er moderniseret med sidevinger og topgavle samt tillige med nyt fodstykke eller predella, ifølge kirkeregnskabene udført 1642.¹³

Tavlens midtskab rummer tre enkeltgrupper med *Nådestolen*, dog uden Helligåndsdue, flankeret af *Anna Selvtredje* i nord og *Skt. Kristoffer* i syd på værnehelgenens sædvanlige plads (jf. bl.a. Henne, *DK Ribe* 1248, og Odense Skt. Hans, *DK Odense* 1348). De oprindelig hængslede sidefløje, der sekundært er fikseret, rummer de 12 apostle, opstillet i to rækker over hinanden. Rammestykker og bagklædning af både midtskab og sidefløje synes oprindelige, hvilket muligvis også gælder baldakinoverbygningen over de enkelte figurer, udformet med krabbeblad- og kugleprydede kølbuer og stavværk. Tavlen, der hviler på et smallere fodstykke med konkave sider, er på bagsiden fæstnet med jernbånd til to kraftige støttestolper af fyr.

Hovedgruppen med *Nådestolen* viser Gudfader, ikke som vanligt siddende, men stående foran et tronsæde. Han har fodlang kjortel og nøgne fødder; på hovedet med langt bølget hår og skæg bærer han en høj, tilspidset bøjlekroner. I de fremstrakte hænder støttes Sønnens afsjælede legeme. Dennes hoved med snoet vidjekrone er sunket ned til siden; vunderne ses klart markeret i hænder, fødder og i den højre side. På Gudfaders højre side står *Anna Selvtredje*, iklædt lang kappe over fodlang kjole, hvorunder en spids-

snudet sko stikker frem; på hovedet bærer hun et folderigt lin. Hun holder på venstre arm den diminutive Jomfru Maria med det nøgne Jesusbarn, sidstnævnte med en frugt i venstre hånd. Annas højre hånd er strakt frem og har tilsyneladende fattet om en nu forsvundet genstand. Skt. Kristoffer er placeret i syd på Gudfaders venstre side. Helgenen, der bærer turban på det lange bølgeriflede hår og har tilsvarende skæg, er iført knælang kjortel, hvorover en opkiltet kappe, der med en snip er fæstnet til bæltet. Højre fod ses placeret i vandet, mens den venstre er trådt op på et jordsmon. Han støtter sig med venstre hånd til en afkvistet stav, mens han på højre skulder bærer Jesusbarnet, iklædt en fodlang dragt.

Sidefløjenes apostle bærer for hovedpartens vedkommende fodlange kjortler over synlige nøgne fødder og har desuden folderige kapper. De fleste holder bøger og har fattet om et attribut. At dømme efter fig. 23 har et flertal dog fået tilføjet dette sekundært, sandsynligvis i forbindelse med tavlens renovering 1916 (jf. ndf.). Ved samme lejlighed er rækkefølgen blevet ændret.³⁶ Figurerne beskrives her efter den nuværende orden, svarende til den sekundære malede navnepåskrift nedenunder. Rækken begynder med nordfløjens øvre og nedre række og videreføres tilsvarende på sydfløjen. Fra venstre mod højre ses i nord: 1) Peter med nøgle (sekundær) og bog; 2) Jakob den Ældre med vandrestav, ibskal og rejsetaske; 3) Johannes med kalken; 4) Andreas med skråkorset (sekundært); 5) Filip med korsstav; 6) Bartholomæus med kniv (sekundær) og bog. I syd ses: 7) Matthias med økse (sekundær) og bogpose; 8) Thomas med spyd (sekundært) og bog; 9) Jakob den Yngre med kølle og bog; 10) Judas Thaddæus med bog, stav og bæltetaske(?); 11) Simon med sav (sekundær) og bog; 12) Paulus med sværd (sekundært) og bog. De yngre sidevinger og de tre topstykker over tavlens enkelte dele er alle udskåret som flade renæssancekartoucher. Gavlene har udsmykning med rosetter og kronen af en vase og to syvoddede stjerner. Fodstykket har profilindramning omkring et glat felt.

Tavlen havde tidligere et †*topstykke* eller *overbygning*, sandsynligvis middelalderlig, hvori ifølge præsteindberetningen 1769 stod et ‘afskildret’ (dvs.

Fig. 25. Senmiddelalderlig altertavle, o. 1500, med senere tilføjelser (s. 1652). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – Spätmittelalterliches Altarbild, um 1500, mit späteren Hinzufügungen.

udskåret) billede af Salvator Mundi 'i en gammel mands lignelse', dvs. Kristus vist som Verdensfrelseren med jordkuglen ved sin venstre side.³³

Midtskabets komposition med den centralt placerede fremstilling af Nådestolen og de flankerende helgenfigurer (her som vanligt Jomfru Maria med barnet i nord og en helgenfigur i syd, samt med apostelrækker på sidefløjene) genfindes i flere værker af den såkaldte Imperialissimamester og hans kreds, aktive o. 1475–1500 (bl.a. Jerne, Lunde og Henne, jf. *DK Ribe* 984, 1113 og 1247 samt *DK Sjyll* 2832–43). Figurerne i Fjaltring er dog betydelig grovere skårne og skyldes vel snarere et lokalt værksted. Således er flere af apostelfigurerne beslægtet med de tilsvarende på altertavlen i Rom (o. 1500, s. 791 f.), hvorimod denne tavles baldakinarkitektur øjensynlig sekundært er kopieret efter forbilledet i Fjaltring (s. 792). Fremstillingen af Nådestolen er udført efter et forlæg, der er benyttet både i Øst- og Vestdanmark, således i altertavlerne, tidligere i Fensmark (nu Næstved Museum, o. 1500, jf. *DK Præsto* 635

f.)³⁷ og i Åstrup (o. 1500–25, jf. *DK Ribe* 2956). Samme forlæg kan være benyttet i de ligeledes groft skårne figurgrupper i Tranderup og Oure (hhv. Ærø og Gudme Hrd., Svendborg Amt).

Tavlens nuværende staffing stammer fra Johannes Mallings restaurering 1917 og viser en bemaling, der i et vist omfang har søgt at rekonstruere en staffing fra 1700-tallet. Rester af den oprindelige staffing på kridtgrund blev ikke påvist. Skabets arkitektur er malet i to nuancer af rødbrunt, lys olivengrønt, sort, gult og hvid; udvalgte detaljer er forgyldt. Bagklædningen bag figurerne er skabelonmalet med gyldne firbladsrosetter på blågrå bund. Figurerne er malet med naturlige karnationsfarver, brunt og gulligt hår samt dragter i dæmpede farvetoner af grønt, rødbrunt, lyseblåt og brunt med forgyldning. Indskrifterne står i gullig fraktur på sort bund med navne under de respektive apostle og under midtskabet et skriftsted (1 Joh. 1,7), der gentager en ældre tilsvarende *†indskrift* i forgyldte 'latinske bogstaver' (dvs. antikva), der var suppleret med et

citat fra Joh. 3,16: »San[!] elskte Gud Verden, at han gav sin eenbaarne Søn, paa det at hver den som troer paa Hannem ikke skal fortabes, men have det evige Liv«. Begge inskriptioner registreredes 1769 tillige med teksten: »Salvator Mundi«, anført under overbygningens figur.³³

Eftermiddelalderlige ændringer. 1642 renoveredes tavlen med 13 knapper og nye »Blindfløie«, dvs. måske hængeknopper under baldakinfagene og antagelig nye sidevinger. Kirkeværgen, Poul Nielsen, skænkede personligt 3 dlr. til alterets istandsættelse, bl.a. en fod under tavlen (vel et nyt fodstykke eller predella) og et par lister på bagsiden.¹³ 1769 gav sognepræsten (Søren Jensen Scavenius) en udførlig og kulturhistorisk værdifuld beskrivelse af den middelalderlige tavle, hvis katolske billedverden han med hen ved 250 års distance oplevede som yderst fremmedartet. Således voldte identifikationen af flere motiver stor usikkerhed, som f.eks. Salvator Mundi ('et afskildret billede i en gammel mands lignelse'). På samme måde omtaltes storstykkets figurgrupper famlende som 'nogle udhuggede corpora i menneskelig gestalt'; Gudfader i Nåde stolen blev tilsvarende beskrevet som 'et stort billede i en gammel mands skikkelse', mens Anna Selvtredje karakteriseredes som 'et stort fruentimmerbillede havende i den venstre hånd (eller arm) et mindre ditto med en forgyldt krone på hovedet og et nøgent barn på skødet'. I Skt. Kristoffergruppen fremhævedes Jesusbarnet som 'et lille corpus, der ligner et ungt menneske'. Altertavlen var på dette tidspunkt malet med adskillige kulører med spredt forgyldning, idet der over Nåde stolen i blå var malet en Helligåndsdue.

1809 meldtes det, at noget af det øverste af altertavlen savnedes, men manglerne på den beskadigede tavle var endnu ikke afhjulpet året efter.¹⁷ De nuværende topgavle er derfor antagelig tilkommet efter dette tidspunkt. 1832 blev tavlen opmalet.²⁸ 1847 anbefaledes en reparation og nystaffering af værket, der også skulle forsynes med *†indskrifter*, formentlig det skriftsted (Joh. 3,16), der i lighed med tidligere blev malet på fodstykket, nu med lys skriveskrift (jf. fig. 23).¹⁸ En sort, hvid og rød bemaling, der 1916–17 (jf. ndf.) konstateredes direkte på underlaget uden mel-

lemliggende kridtgrund, kan hidrøre fra denne eller den foregående staffering. I forbindelse med tavlens renovering 1849 indsattes et nyt maleri af Nadveren i storfeltet (jf. *†altermaleri*),¹⁸ mens Nåde stolen ophængtes ved prædike stolen, og de to andre figurgrupper fik plads på tavlens overkant (fig. 23). En signatur af 'M. Gjørup' (vel for J. B. Gjørup), der 1916 læstes på altermaleriet, refererer antagelig til den ansvarlige malermester for selve tavlens renovering (jf. også prædike stolen), dog bortset fra storstykket. Hele alterpartiet med alterbord og -tavle anbefaledes o. 1862 rykket frem, men forslaget blev dog opgivet, ikke mindst på grund af tavlens dårlige stand.¹⁸ Alteret var på dette tidspunkt stafferet violet med himmelblå kanter og et gult kors foroven, vel malet på den midterste topgavl, idet dog apostelfigurerne, der skønnedes at være »uden Kunstværdi«, var hvidmalede; en mildere dom lød til gengæld over Nåde stolsgruppen, omend »dette gamle papistiske Symbol« foresloges opstillet på en rettere plads, »nemlig i et Antikvitetsmuseum«.¹⁹ 1869 blev tavlen ferniseret (vel alene storfeltets maleri),¹⁹ mens det udskårne rammeværk fik egetræsstaffering. 1916 anbefaledes alterrammen restaureret,¹⁹ hvilket gav anledning til en gennemgribende istandsættelse det følgende år ved Johs. Mallings. I den forbindelse fjernedes det 'ganske tarvelige og værdiløse' altermaleri, og midtskabets middelalderlige figurer blev genindsat på deres oprindelige pladser. Dog valgte man at bibeholde de sekundære sidevinger, der gav tavlen et »Asiatisk Præg«, frem for at rekonstruere tavlens oprindelige form. En tilsvarende genskabelse af den middelalderlige staffering blev også opgivet, da der tilsyneladende ikke fandtes spor heraf. Man valgte derfor at rekonstruere den brogede bemaling fra 1700-tallet, til dels med inspiration i barokstafferingen på altertavlen i Henne.³⁸ I forbindelse med kirkens hovedistandsættelse 1972–73 udbedredes udtørringsskader og insektangreb, mens topgavlens stjerner i nord og syd hhv. erstattedes eller suppleredes. En nyrenovering af tavlen er umiddelbart forestående (2012).

†Altermaleri (jf. fig. 23). 1849 indsattes et 'meget smukt' maleri i storfeltet 'til særdeles forskønnelse af samme'.¹⁸ Som anført i *Synsprotokollen* var

Fig. 26. Altersølv, udført 1819 (disk) og 1895 (kalk), dog med genanvendelse af ældre knop fra ðalterkalk, 1702 (s. 1655). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Silberne Altargeräte, von 1819 (Patene) und 1895 (Kelch), doch mit wiederverwendetem älteren Knauf von ðAltarkelch, 1702.*

maleriet udført af Eleonore Christine Harboe, der var søster til kirkens daværende sognepræst, Frederik Carl Christian Harboe (jf. også s. 1555); det viste en kopi af Carlo Dolci(s) fremstilling af Kristus, der velsigner brødet og kalken. Billedet, som også bemærkedes af H. C. Andersen 1859 ved hans besøg i kirken (»en Copie af Carlo Dolcis Christus af Frøken Harboe«),³⁹ var skænket af enkefru Luise Studsgaard i Fjaltring Præstegård.¹⁹ 1916 iagttoges en signatur for 'M.(?) Gjørup' på maleriet,⁴⁰ vel for malermester J. B. Gjørup, Lemvig, som antagelig var ansvarlig for selve indramningens staffering og den samtidige bemaling af prædikestolen (se ndf.). Maleriet, der var af mindre omfang end selve storstykket, indrammedes, som det ses på fig. 23, af grenværk, dog vel kun midlertidigt opsat. Efter afmonteringen 1916 opbevaredes maleriet endnu en tid ved kirken, men blev efter en placering i Fjaltring Præstegård ødelagt ved dennes brand 1992.⁴¹

Altersølv (fig. 26), omfattende kalk og disk, dog af forskellig alder. *Kalk*, 1895, skænket af skibsmægler Søren Niels Rømer (jf. oblatæske, alterkande, alterdug og -tæppe). 19 cm høj. Fot med seks buetunger, der stiger pyramidalsk mod seksidet skaffled med en knop, antagelig genbrugt fra kirkens ældre ðkalk (nr. 2).¹⁹ Knoppen har

buetunger, hvorimellem: »Jesus« med graverede versaler, samt en blomst. Glat bæger med reliefkors. På foden er følgende indskrift med fordybet fraktur: »Fjaltring Kirke 1895«. Under bunden er to mærker, mestermærke for Peter Hertz (*Bøje* nr. 1420) og lødighedsmærke 830. *Disk*, 1819, 14 cm i tværmål. På fanen er cirkelkors. Under bund er mestermærke for Christian Christensen Sahl (*Bøje* nr. 6714) samt årstallet 1819.

†*Altersølv*. 1) Tidligst omtalt 1598, jf. ðkalkklæde.¹³ Kalken og disken blev istandsat 1631 med 2,5 lod sølv.¹³ 1645 udskiftedes kalkens fod.¹³ Erstattet 1702 med 2), skænket af Gregers Daa (g.m. Jeanne Marie Rüse). Sættet omtaltes 1769 som værende af sølv, omend ikke forgyldt. På foden af kalken (vel snarere på knoppen, jf. ovf.) var versalindskriften: »Jesus«, mens disken havde givernavn og -år: »G Daae 1702«.³³ 1818 anbefaledes det, at disken, omtalt som en »Oblatteller (dvs. oblattallerken)«, blev repareret.²⁸ I stedet for omstøbtes eller erstattedes den af den nuværende (jf. ovf.). 1838 anførtes, at alterkalken i de sidste par år burde istandsættes eller ligefrem fornyes. Dog var der tvivl om kalkens præcise tilhørsforhold,

Fig. 27. Alterkande og oblatæske, 1895, skænket af skibsmægler Søren Niels Rømer (s. 1656). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Altarkanne und Oblatendose, 1895, von Schiffsmakler Søren Niels Rømer gestiftet.*

hørende enten til Fjaltring eller Trans Kirke, med mindre den var fælles for begge (jf. s. 1708).¹⁸

†*Kalkklæde mv.* 1598 indkøbtes 1 alen lærred til kalk og disk.¹³ 1631 erhvervedes lærred til en pose til det nyistandsatte altersølv.¹³

Oblatæske (fig. 27), 1895, skænket af skibsmægler Rømer (jf. kalk, alterkande, alterdug og -tæppe). Den enkle cylindriske æske er 6,5 cm høj og måler 13,5 cm i tværmål. På låget er kløverbladskors i relief. Endvidere graveret randskrift i fraktur med skriftsted (Joh. 14, 19). Under bunden er med samme typer anført giverindskrift og -år; endvidere ses mestermærke for Peter Hertz, svarende til kalk (*Bøje* nr. 1420), Københavnsmærke for 1895 og guardejnstempel for Simon Groth. De tilsvarende mærker findes under låget.

†*Oblatæske*, 1878, af porcelæn.¹⁹ Det kan dog ikke udelukkes, at æsken er identisk med den, der senere registreredes ved Trans Kirke (s. 1708).

†*Skål*, 1906, af porcelæn.¹⁹

†*Ske*, anskaffet 1903.¹⁹

Alterkande (fig. 27), 1895, skænket af skibsmægler Rømer (jf. kalk, oblatæske, alterdug og -tæppe). Den 39,5 cm høje kande har cirkulær, profileret fod, pæreformet korpus med reliefkors, hældetud og hank, smykket med fliget bladværk

Fig. 28. Alterstager, o. 1650 (s. 1657). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Altarleuchter, um 1650.*

Fig. 29. Dåbsfad, o. 1550 (s. 1658). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Taufschüssel um 1550.*

samt låg med opretstående kors. Kanden er på foden og under bunden udstyret med graverede indskrifter i fraktur og skriveskrift: »Han gjorde Fred formedelst hans Korses Blod (Col. Kap. 1 V. 20.)«, »Skienket til Fjaltring Kirke/ til Erindring om Søren Nielsen Rømer, födt 13 November 1751 död 18 October 1815/ Sognepræst/ til Fjaltring og Trans Menigheder/ fra 27 Juli 1787 til 18 October 1815 af /hans Søn Christian Bertel Rømers Søn/ Skibsmægler Søren Niels Rømer Kjøbenhavn/ 1895«. Under bunden, på standkanten samt under låget er tre mærker, svarende til kalk og oblatæske, hhv. mestermærker for Peter Hertz (*Bøje* nr. 1420), Københavnsmærke for 1895 og guardejnstempel for Simon Groth.

†*Alterkander*. Tre kander er nævnt i de ældre kilder. 1) Før 1839, af uvis udformning og materiale. Erstattet på grund af sin utilstrækkelige størrelse af 2) 1839, af sølv med indvendig forgyldning. Foden havde otte buetunger, ophøjede blomsterprydelser og indskriften: »Bekostet af Fjaltring Kirkeeeiere 1839«. 7 tommer høj (ca. 18 cm), af vægten 22 lod.⁴² 3) 1845 anskaffedes en kande af porcelæn.¹⁸ Af vanlig form at dømme efter beskrivelsen fra o. 1862, dvs. forsynet med låg, sort med forgyldt kors på siden og med høj-

den 10 tommer (ca. 26 cm).¹⁹ Kanden kan som oblatæskan og skålen dog være identisk med eksemplaret, nu i Trans Kirke (s. 1708).

★*Sygesæt*. Nævnt o. 1862. Antagelig identisk med det sæt, der som en konsekvens af den store sognesammenlægning igennem de seneste år nu opbevares ved Lomborg Kirke sammen med sygesæt for Dybe og Ramme (s. 1562).

Alterstager (fig. 28), o. 1650, 43,5 cm høje med profileret fod, hvilende på tre støtter, udformet som liggende løver.⁴³ Balusterskaft i tre afsæt og lav lyseskål med tilhørende lysetorn. Stagerne er tidligst nævnt 1769 og omtaltes da som store stager af messing af ganske ordinært arbejde.³³

Syvestager, nyere. 1) Af messing, 30 cm høj, med ottesidet, pyramidalsk opbygget fod i tre afsæt. 2) Af bronze, 36 cm høj, af beslægtet form. I ligkapellet.

†*Alterbøger*. 1598 og atter 1648 indkøbtes nye alterbøger.¹³

Alterkrucifiks, o. 1900. Den 55 cm høje Kristusfigur med tilhørende skrifttavle hænger på et enkelt, glat sortmalet kors, der tidligere var monteret på et fodbord og opstillet på alterbordet, jf. fig. 23. Nu i ligkapellet, ophængt på østvæggen.

Alterskranken (jf. fig. 22), o. 1856,¹⁸ af form som et cirkeludsnit med spinkle balustre og dobbeltfløjet indgang i midten. Staffering i to nuancer af grønt og med detaljer i teglrødt. Knæfaldet er ligesom den tilhørende, nyere *knæleskammel* polstret med brunt stof. Skranken anbefalede 1856 fornyet i 'en mere rundagtig form'.¹⁸ Skrankens polstring repareredes 1859.¹⁸ O. 1862 omtalt som læderbetrukket.¹⁹ 1878 egetræsmaledes skranken, idet håndlisten stafferedes som mahogni, og balustrenes midtringe guldbronzeredes.¹⁹ †*Alterskranke*. 1798 nævntes »Brøstværket« ved alterfoden, dvs. alterskranken, som sad løst ved den søndre ende.¹⁷

†*Alterskammel*. 1852 fornyedes beklædningen med rødt fløjl.¹⁸ Tilsvarende fornyelser skete bl.a.

Fig. 30–31. 30. Døbefont, romansk (s. 1658). 31. Døbefont, vist med fontelåg, antagelig 1852 (s. 1658). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – 30. *Romanische Taufe*. 31. *Taufe mit Taufdeckel*, vermutlich 1852.

1886, idet man genanvendte det gamle fløj l og guldgalonerne fra prædikestolens beklædning.¹⁹

†*Altærtæppe*. 1895 skænkede skibsmægler Rømers hustru og datter, Sophie og Alma Rømer, et 'flosvævet' (dvs. langluvet) tæppe.¹⁹

Messehagel, moderne, vævet af Lene Abildgård Knudsen af groft lærred i grønt og blågråt med broderi i gyldent og rødt; på rygside ses tre bølger, mens forsiden har firbladet roset med et kors. †*Messehagler*. Tidligst nævnt 1611 i forbindelse med en istandsættelse med dvelik (lærred) og silketråd.¹³ 1620 betales for en ny hagel 'med al dens tilbehør', mens den gamle med tilhørende messeskjorte solgtes 1625-26.¹³ 1626 omtales materialindkøb (fløj l, arask (uldstof) til foer, lærred, silke og kniplinger) og kostudgifter til en skrædder i forbindelse med udførelsen af endnu en messehagel, udtrykkelig nævnt som sort og prydet med et kniplingskors.¹³ 1769 havde kirken en hagel af 'pyntet rødt plys (fløj l)' med et stort rygkors af sort fløj l, skænket af kirkeejeren (Otto Henrik Juel af Rysensteen); dertil hørte en messeskjorte af 'fint kramlærred'.³³ 1809-10 betegnedes messeklæderne som ubrugelige,¹⁷ og endnu 1814 savnedes disse.²⁸ Først o. 1825 synes en ny messehagel anskaffet.²⁸ 1851 fornyedes inventaret med en hagel af rødt fløj l,¹⁸ måske den o. 1862 beskrevne af rødt fløj l med rygkors af guldbrokade.¹⁹ En ny messehagel af fløj l med guldkors og ditto galoner blev anskaffet 1907.¹⁹

Døbefont (fig. 30-31), romansk, af rødlig, storkornet granit, 82 cm høj, opsat på lavt muret podium, der udligner en skævhed i foden. Fonten, som tilhører egnens udbredte bægerbladstype (jf. Mackeprang, *Døbefonte* 156 ff., 407), er dog noget enklere i sin udformning end gennemsnittet. Den meget forhuggede fod har tilsyneladende oprindelig haft form som et omvendt trapezkapitel og afsluttes foroven med en kraftig vulst. Kummen, der har tværmålet 62 cm, har forneden skaft med vulst. Herover er den næsten kugledannede del, forneden med frise af bægerblade i lavt relief og med markerede bladribber; spinkle dobbeltbuer binder de enkelte blade sammen. Mundingsranden har en attisk profil, dog med platte i stedet for den øvre rundstav. Fonten, der tidligst er omtalt 1769 som 'en stor rund og udhulet kampesten' med tilhø-

rende fod,³³ blev 1883 afrenset for sin, formentlig nyere, bemaling.¹⁹ Fonten er opstillet i skibets sydøstende ud for indgangen til sydkapellet.

Dåbsfad (fig. 29), o. 1575, 41,5 cm i tværmål. Fadet, af drevet messing, tilhører en type af syd-tysk eller nederlandsk oprindelse, der var meget udbredt i renæssancen. I bunden ses et relief af Bebudelsen med Maria og Gabriel, hvorover Helligåndsdue. Scenen indrammes af to indskriftbånd med hhv. reliefminuskler og tilsvarende majuskler. Tydningen af disse, der er delvist udpudset, er dog usikker. En spinkel bladbort er placeret yderst, mens fanen har indstemplede bladornamenter i to variationer. Sammesteds ses et omtrent udpudset våbenskjold med initialerne for et ukendt ægtepar: »H I M S« og »K C D«. Fadet er tidligst nævnt 1769, dog med karakteristikken 'ordinært'.³³

Dåbskander. 1) O. 1862,¹⁹ af tin. Den 25 cm høje kande er af vanlig form med låg og svungen hank. 2) 1998, af messing. Kanden, der er 34 cm høj, har giverindskrift på korpus med fordybede versaler: »Skænket til Fjaltring Kirke 1998 af Aase og Karlo Ladoga Anneberg Pedersen.«

Fontelåg (jf. fig. 31), vel identisk med det ny låg, der anskaffedes 1852.¹⁸ Låget har flad bund, hvorpå er påsat seks bøjler, samlet i et kugleprydet håndgreb. Stafferingen er i to grønne nuancer med detaljer i teglrødt. Låget, der o. 1862 omtaltes som perlefarvet, var 1972 henlagt på loftet,¹⁹ men blev genopsat i forbindelse med hovedrestaureringen umiddelbart efter.

†*Fontelåg*. Udført 1637.¹³

Prædikestol (fig. 32-33), 1642,¹³ muligvis udført af den såkaldte 'Vandfuldmester', Kristen Spend fra Lemvig (jf. bl.a. s. 1512). Stolen omfatter en kurv på fire fag og en himmel, samt en opgang med tilhørende pulpiturefag, antagelig fra 1648; bærestolpe og dekorative detaljer fra 1922; moderne læsepult.

Stolen har den for snedkeren og hans kreds karakteristiske karnapform med en fremskudt kurv, der i dette tilfælde, som betonet o. 1862,¹⁹ danner en cirkelbue på hen ved 120 grader, således at præsten herfra havde frit udsyn over sidebygningen (dvs. sydkapellet) og hele skibet'. De enkelte, rundbuede arkadefag indrammes af lavstammede

Fig. 32. Prædikestol, 1642, med tilhørende opgang og himmel (s. 1658). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – Kanzel, 1642, mit zugehörigem Aufgang und Himmel.

toskanske søjler med kugleformet postamentled, entasis og markeret prydbælte med skaftring under kapitælet. Arkaderne bæres af kannelerede pilastre og har bueslag med snoet bladstav, æggestav og tandsnit; i sviklerne rosetter. Postamentet har glatte profilindrammede felter, adskilt af fremspring med stiliserede løvehoveder med ringe (fig. 33). Herunder er hængeskulpturer, hvorimellem udsårne buetunger, alt fornyet 1922. Frisefeltet har fremspring med kerubhoveder og afsluttes foroven med en fremspringende, sammensat tandsnitgesims. Underdelen støttes af en firkantet bærestolpe med en tværbjælke, indmuret i væggen. Nyere *håndliste* og *læsepult*, sidstnævnte fra 1913.¹⁹

Himmel, antagelig udført samtidig med stolen 1642, som angivet i kirkeregnskaberne.¹³ Syvkanthet, idet der på de seks frie sider er stejle trekantgavle, hvorimellem fantasifulde vasselignende opstandere med bladdekorerede spir. Under en kraftig tandsnitgesims er frisefelter med fremspring, der forneden markeres med kugleled. Under himlen ses Helligåndsdue, placeret i en roset.

Opgangen, 1648 (se ndf.), omfatter et panelværk med fire rektangulære felter samt et dobbelt pulpiturefag, smykket med rundbuede arkader, der dog er af markant enklere udformning end kurvens arkader.

Den nuværende staffing af stolens arkitektoniske dele omfatter marmorering i rødt og gråt samt spredt anvendelse af blåt, okkergult, gråt, rødt og grønt. Arkadefelterne på kurven er smykket med monokrome gengivelser af Thorvaldsens apostle, vist på brunlig grund og med angivelse af de respektive navne i sort skriveskrift på soklen under hver figur. Fra nord til syd ses på kurven: »Paulus«, »Petrus«, »Philippus« og »Jacobus«. Rækken videreføres på pulpituret og opgangen, hhv. med »Johannes«, »Matthæus«, »Thomas«, »Simon« og »Bartholomæus«. Tilhørende indskrifter i kurvens frise- og postamentfelter er malet med gul lig skriveskrift på blåt, foroven Hebr. 13,20-21 og forneden 1 Jak. 1, 21. På himlen er et skriftsted i gul skriveskrift på blå grund, placeret på de seks indskriftfelter (Joh. 17,3), mens trekantgavlene har dekoration af skyformationer på brunlig grund.

†*Malerier og indskrifter*. Som beskrevet 1766 havde kurven på daværende tidspunkt fremstil-

linger af de fire evangelister i arkadefelterne med tilhørende skriftsteder, således: 1) Mattæus (Matt. 3,2); 2) Markus (Mark. 2,17); 3) Lukas (Luk. 1,68) og 4) Johannes (Joh. 1,29). Himlens indskrift svarede til den nuværende. På opgangspanelet var billeder og tekster for de fire store profeter, hhv. Esajas (Es. 55,6), Jeremias (Jer. 7,3), Ezekiel (Ez. 33,11) og Daniel (Dan. 2,20). Neden for på samme sidestykke var billeder af David med harpen, Salomon med et scepter og Oseas med en opslået bog.⁴⁴ Endelig fandtes under opgangen følgende indskrift: »A^o 1653 d. 9de Aug. Er denne prædike=Stoel med maling beprydet, hvortil, næst Gud, var Aarsag Hæderlig og Vellærde mand, Hr. Claus Olufsen Borch, som selv haver givet 16 Slette Daler, nogle af Sogne=Mændene haver og ladet deres gode Villie tilkiende, Gud til Ære, Kirken til Zirat, og Efterkommerne til Eksempel. Nu Gud unde os alle at giøre got.« Sidstnævnte tekst kan have været malet på et selvstændigt panel, ophængt under opgangen.

Prædikestolens udførelse er omtalt 1642, da der betaltes 10 dlr. for den ny prædikestol, der dog endnu ikke på daværende tidspunkt var færdig. Endvidere afregnedes for løn til en smed og en snedker (muligvis Kristen Spend) til at opsætte stolen og den tilhørende himmel.¹³ Stolen var da placeret på kirkens sydside, men blev allerede 1648 'efter sognepræstens og sognemændenes begæring' flyttet til skibets nordside, idet en ny opgang med tilhørende trappe og panelværk førtes fra altergulvet og langs nordmuren. Hele den radikale manøvre kostede beskedne 7 dlr.¹³ Som angivet på den *†*indskrift under opgangen gennemførtes en nystaffering 1653 i kølvandet på flytningen under opsyn af kirkens sognepræst, Claus Olufsen Borch (virksom 1636-75). I 1700-tallets anden halvdel var prædikestolens tilstand kritisabel. 1766 var de indmurede støttebjælker 'ganske ormstukne', ligesom den generelle status omtaltes som utilfredsstillende 1768-69.¹⁵ Himlen fremhævedes som brøstfældig 1822.²⁸ 1832 blev prædikestolen opmalet,²⁸ hvilket gentoges 1847 i forbindelse med en reparation.¹⁸ Dog refererer en indskrift på loftsbjælken ovenover sandsynligvis til en istandsættelse af loftet og ikke til en fornyelse af himlen (jf. s. 1644).⁴⁵ Antagelig ved sidst-

nævnte lejlighed er arkadefelternes apostelbilleder udført, sandsynligvis af Lemvigmaleren J. B. Gjørup, hvis karakteristiske yndlingsmotiver netop i 1840'erne fyldte et flertal af områdets kirker (jf. bl.a. Ramme s. 1620). Stolens støttepille og fæstnelse generelt voldte dog endnu problemer, både 1848 og 1859.¹⁸ O. 1862 fik stolen ligesom den tilhørende bogpult en beklædning 'af samme smag som alterklædet', dvs. af rødt fløjls og forsynet med en smal kant af guldbrokade.¹⁸ 1869 blev stolen ferniseret (vel kun de malede felter), mens alt udskåret egetræsmaledes og forgyldtes 1879.¹⁹ En ny bogpult påmonteredes 1913.¹⁹ 1922 underkastedes prædikestolen en gennemgribende

renovering under opsyn af Nationalmuseet ved Peter Kr. Andersen og Poul Jensen som angivet på kurvens sydligste fag med grå skriveskrift. I denne forbindelse udskiftedes dækbræt, partier af krongesims, hængestykker og -kugler, samt bærestolpe. Stafferingen fornyedes som en genfremstilling af en empirebemaling på opgangspanel og lydhimlens arkitektur samt på fyldingernes apostle, tildels med en afdækning eller genfremstilling af stolens røde og hvide marmorering. 1972-73 blev snedkerarbejdet og kurvens staffering eftergået, idet bemalingen på lydhimlen rensedes. En tilsvarende mindre istandsættelse gennemførtes efter en forudgående besigtigelse 2003.

Stolestader (jf. fig. 22, 34-35), fornyet 1897,¹⁹ omend med bibeholdelse af ældre dele. Stoleværket omfatter i alt 28 stader, opstillet i to rækker i skibet; hertil kommer 12 stader i sydkapellet, placeret mod øst og vest, samt en lukket stol, forsynet med låge, forrest i østrækken (til kirkesangeren, jf. ndf.).

Stolegavlne har trekantede topstykker over reliefdekoration med obeliskformede led, sat på højt postament med rhombeformet felt. Den østligste gavl i nordrækken har en afvigende form med en hjerteprydet topdekoration af senmiddelalderlig type mellem to opstandere og stammer antagelig fra 1500-tallet. Forpanelerne har enkle, højrektangulære og profilindrammede felter. Vægpaneler, fornyet 1972-73. Stafferet i to grønne nuancer med detaljer i teglrødt.

Stolestaderne renoveredes 1972-73, idet antallet reduceredes, og et skab installeredes i en af sydkapellets stole. Samtidig flyttedes den ældre gavl frem til statet ved prædikestolen.

†*Stolestader*. 1) Romanske. Murede *vægbenke* påvistes 1972-73 langs skibets sydvæg, vest for døren samt sydligst på vestvæggen. 2) 1590 og atter 1633 indkøbtes træ til stolens 'holdestænger' (egentlig rækværk, her vel ryglæn).¹³ 1766 manglede tre mandstole nederst i sydsiden, mens en af nordsidens kvindestole ved prædikestolen var forfalden.¹⁵ Antallet udgjorde 1769 hhv. 16 mandstole mod syd, hver af disse med fire sæder; hertil kom i nordsiden yderligere otte stole, ligeledes med fire sæder, til mandlige medlemmer af menigheden. I nord stod 11

Fig. 33. Udskåret løvehoved. Detalje af prædikestol, 1642 (s. 1660). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Ausgeschnittenen Löwenhaupt. Detail von Kanzel, 1642.*

Fig. 34. Indre, set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Inneres gegen Westen.*

kvindestole af samme bredde, mens sydkapellet dels rummede en lille mandstol med to sæder (mod øst), dels i alt 17 kvindestole, hhv. med fire og fem sæder, opstillet både mod vest og øst.³³ 1701 lod den daværende sognepræst, Christopher Lihme, til kirkeejerens (Gregers Daa) og menighedens tilfredshed etablere en ny *stolesta-*

deforordning, hvor hver af sognets gårde fik tillagt bestemte stole til mændene, deres hustruer, børn og tyende.³³ Samtlige stole var da uden indskrifter og våbener. 1791 savnedes som tidligere anført tre stole.¹⁶ 1835–36 anbefaledes det, at der blev anskaffet nye kvindestole af samme højde som mandstolene.¹⁸ 1843 specificeredes det, at

Fig. 35. Sydkapellets indre, set mod sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Das Innere der Südkapelle gegen Südosten.*

kvindestolene i sydkapellet og de gamle mandstole i højkirken, dvs. skibet, var blevet fornyet.¹⁸ 1856-57 beordredes den øverste kvindestol i skibet repareret og fæstnet, mens de fire øverste stolestader i kvinderækken anbefalede helt fornyet med samme form og farve som de øvrige stole.¹⁸ O. 1862 nævntes kvindestolen som væ-

rende uden rygstød i modsætning til mandstolen. Endvidere fandtes i koret under prædikestolen to kvindestole, der dog sjældent benyttedes.¹⁹ 1864 anskaffedes fodskamler, og 1866 gjordes alle mandstole 'mageligere', dvs. antagelig med ryglæn, hvilket dog kvindestolene først fik 1871. Stolene egeetræsmaledes 1878.¹⁹

Præstestol, anskaffet 1955.¹⁹ Buet ryg og armlæn, okkerbrun polstring. †*Skrifte- og præstestol*. Tidligst omtalt 1791, da 'det for præsten nødvendige sæde' manglede.¹⁶ 1843 nævntes to bemalede stole i koret, måske denne og degnestolen.¹⁸ Begge stole blev 1847 repareret og malet.¹⁸ O. 1862 blev skriftestolen, der kort forinden var ændret, omtalt som lukket og placeret så tæt på altertavlen, at den delvis dækkede denne. Den 3 alen høje stol, der var 2 alen (ca. 125 cm) bred og lang samt lukket med sprosser, var møbleret med en bæk og en skranke med en klap til at slå op. Heri gemtes tidligere også messehagler. Brunstofferet som kirkens øvrige stoleværk. S.å. foresloges stolen sløjft, hvilket dog først skete 1875.¹⁹ En armstol til præsten anbefalede s.å. opstillet i korets nordhjørne bag et grønt forhæng. Fig. 23 viser imidlertid et forhæng i sydhjørnet. En høj, skabslignende opbygning i nordhjørnet på samme fotografi kan være identisk med den tidligere skriftestol, der da anvendtes som skab.

†*Debnestol*. Tidligst omtalt 1632 i forbindelse med indkøb af træ til dens nyudførelse eller reparation.¹³ Nævnt 1841 ved alteret.¹⁸ Stolen repareredes og maledes 1847, jf. ovf.¹⁸ O. 1862 omtaltes stolen som åben, 2 alen lang og $\frac{1}{3}$ alen bred (ca. 126 og 20 cm) samt indrettet med en bæk, en pult og en hynde; brunstofferet. Den anbefalede dog s.å. anbragt i sydkapellet. Ændringen gennemførtes først 1875 (jf. ovf.), idet degnen nu fik plads i øverste stolestade (i mandsrækken). Et skab indsattes her 1881.¹⁹

†*Præstekonestole*. 1769 omtaltes en 'ordinær' lukket stol, dog uden maling, til den daværende sognepræst, Christopher Lihmes familie (jf. stolestader og gravminder).³³ Stolen er omtalt 1838¹⁸ og o. 1862; på sidstnævnte tidspunkt var den forsynet med himmel og røde gardiner samt hævet to trin over de øvrige stole. Stolen var placeret længst nede, vel mod øst, i skibets nordside.¹⁹ 1874 sløjfedes den, men en ny indrettedes i åbningen ind til sydkapellet,¹⁹ vel identisk med den lukkede stol over for prædikestolen.

†*Brudestol*. Nævnt 1598.¹³

Bænke. O. 1862 omtaltes fem løse bænke, heraf to i koret og en i våbenhuset.¹⁹ En af disse er måske identisk med den endnu bevarede i våbenhuset.

Moderne *pengeskab*, opsat 1972-73 i sydkapellets sydøsthjørne. †*Skab*. 1903 anskaffet til kalk og disk.¹⁹

†*Monstransskab*. 1593 udførtes låse og nøgler til skabet, der samtidig blev indsat i muren.¹³ Det er antagelig dette, der endnu omtales o. 1862 som placeret i korets østvæg nord for alteret, dog uden den tilhørende skabsdør. Selve skabet, der var 5 kvarter (ca. 80 cm) højt og forsynet med en hylde, havde som anført tidligere været benyttet til opbevaring af kirkens kar og relikvier.¹⁹

Et †*geværskab* til brug for landmilitser er nævnt 1703-04 (jf. bl.a. s. 660 og 804).⁴⁶

Pengeblok, nyere, indsat på bageste stolestade i nordrækken. Enkel, med pengeslids i låget. †*Pengebøsser*, o. 1862 er nævnt to bøsser af blik, brunmalede og placeret på hver side af indgangsdøren.¹⁹ En ny bøsse anskaffedes 1952.¹⁹ †*Klingpung*, omtalt o. 1862.¹⁹

Dørfloje. 1) 1928-31. Flammet med gangjern, låsetøj og gribering i middelalderstil, tegnet af Søren Vig Nielsen (jf. fig. 14); rødmalet. Indgangsdør. 2) 1928-31(?), dobbeltflojet fyldingsdør, stafferet i grønt og rødt; dog til dels med ældre låsetøj. Mellem skib og våbenhus. †*Dørfloje*. 1584 omtaltes en nøgle til norddøren.¹³ Syddøren istandsattes 1606 i Lemvig, bl.a. med nye hængsler og jernbånd.¹³ 1766 og atter 1768 klagedes der over, at begge kirkedøre var ganske brøstfældige 'på jern og træ'.¹⁵ Den rundbuede indgangsdør til våbenhuset, som kan være indsat 1817 (s. 1644), var 1929 lukket af en toflojet fyldingsdør (jf. fig. 7a), som dog muligvis stammede fra en ændring 1878-79; over dørflojerne et halvcirkulært ovenlysvindue.

Orgel (jf. fig. 34), 1980, med otte stemmer, ét manual og pedal, bygget af Bruno Christensen & Sønner, Terkelsbøl. Disposition: Manual: Bordun 16', Principal 8', Gedakt 8', Salicional 8', Oktav 4', Fløjte 4', Rauschquint II. Pedal: Subbas 16'. Koppel M-P. De med * mærkede stemmer er genanvendt fra kirkens tidligere †orgel, hvorfra også facadens træværk er bevaret. Prospektpijerne af tinlegering og de tilhørende pibegitre er tilkommet 1980. Grøn bundfarve med marmorering i gråt, hvidt og rødt. På *pulpitur*, 1928, i vest med spillebord i orgelhusets søndre gavl.

Fig. 36. Kirkeskibet »Printz Christian«, 1922 (s. 1665). Foto Arnold Mikkelsen 2011.
– *Kirchenschiff »Printz Christian«, 1922.*

†*Orgel*, 1928, med fire stemmer, bygget af A. C. Zachariasen, Aarhus.⁴⁷ Disposition: Bordone 16', Principale 8', Salicionale 8', Flauto 4'; oktavkoppel, svelle. Pneumatisk aktion, keglevindlade.⁴⁸ Pibeværket samt orgelfacadens træværk er genanvendt i kirkens nuværende orgel. Facaden havde attrappiber af sølvbronzeret zink. På samtidigt pulpitur i skibets vestende, med spillebord i orgelhusets søndre gavl.⁴⁹

Salmenummertavler (jf. fig. 22, 35). Kirken har tre nyere salmenummertavler, alle ensdannede med søjleindramning, svarende til prædikestolen og med mæanderbort og tandsnitfrise foroven. Søm til hængetal af metal, sortstafferet; selve tavlerne er malet i beige, brunt, grønt og rødt.

†*Salmenummertavler*. 1847 anbefaledes anskaffelse af store salmenummertavler.¹⁸ O. 1862 fandtes syv tavler i kirken, måske identiske med de enkle med buet overkant, sortmalede og med kridtpåskrifter, der endnu ses fig. 23.¹⁹

Præsterækketavle, nyere, svarende til tavlen i nabokirken Trans. Profileret ramme, grå staffering, indskrifter i gylden kursiv. På våbenhusets sydvæg. Jf. også epitafium nr. 1.

Hatteknager, vel 1800-tallet, 1934 flyttet til våbenhuset.¹⁹

Lysekroner (jf. fig. 22, 34-35). Kirken har fire lysekroner, ophængt hhv. i skibet og sydkapellet. Heraf er de tre skænket til minde om kirkens daværende sognepræst, J. P. Jensen (†1924), mens den fjerde er ophængt af kirkens menighedsråd 2004. 1) Ottearmet, med tilhørende blomstersmykkede pryddarme og glat hængeskugle, hvorpå indskrift i graveret skriveskrift: »Givet tillige med to andre Kroner til Minde om min elskede Mand, Sognepræst J. P. Jensen Ps. 91, Vers 1«. Ophængt i sydkapellet. 2-3) Ophængt i skibets østende. På hængeskuglerne ses skriftstederne 1 Cor. 2,2 og 1 Cor. 2, 3-4. 4) Vestligst i skibet ottearmet krone, med påskrift i graveret kursiv: »Ophængt af Menighedsrådet 2004«. En istandsættelse af de tre førstnævnte anbefaledes 1946/1948;¹⁹ atter renoveret 1972-73 og 2003.¹⁹

Kirkeskib (fig. 36), ophængt 1922. Skibet, en tremastet fuldrigger, er en model af »Printz Christian« og blev bygget af gårdejer Ole M. Dalgaard (1840-1932), der selv sejlede med skibet under krigen i 1864 ved Als.⁵⁰

Fig. 37. Klokke, 1771, støbt af Caspar König, Viborg (s. 1666). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Glocke 1771, von Caspar König gegossen.*

†Ligbåre. Omtalt 1588.¹³ En ny udførtes 1645.¹³ Begravelsestilbehør. Lyseskjolde for P. Møller Christensen, †1914, jf. fig. 23.

Klokke (fig. 37), 1771, støbt af Caspar König i Viborg som angivet med reliefversaler øverst på klokkelegemet: »S. D. Bilde Salig Her Baron Iuls König Me Fvdit Wiburg 1771«, idet klokken giver, Sophia Dorothea Bilde, enke efter Otto Henrich Juel (Juul-Rysensteen, †1769) således også er nævnt. Klokken med tværmålet 84 cm har blad-bort omkring halsen samt tre otteoddede stjerner under indskriften.⁵¹ Ophængt i nyere slyngebom af eg.

Som det noteredes 1791, blev der på dette tidspunkt ikke taget penge for ringning ved ligbegængelser, da klokken hang midt i tårnet.¹⁶ O. 1862 nævntes den dog ophængt i det søndre glæmhul.¹⁹ Klokkeophængt og kneblen istandsattes 1960. †Klokke. 1766 og atter 1768 omtalt som 'ganske gennemrevnet og ej i brugbar stand'.¹⁵ Som det noteredes 1769, var den skriftløs.³³ 1770 blev den nedtaget til omstøbning.¹⁵

†Klokkestol. 1590 indkøbtes træ til klokkeophængt.¹³ Klokkestolen repareredes 1770.¹⁵

GRAVMINDER

1769 noteredes det, at kirken hverken havde epitafier eller ligsten. Dermed fraregnede man mindetavle nr. 1, der dog samtidig havde funktion som præsterækketavle.³³ Det skal i øvrigt bemærkes, at kirkens gravminder fra 1700-tallet har været særdeles veludstyrede med rimede vers, hvilket måske skyldes lokale kræfter, der således foregreb den poetiske degn i Trans, Knud Hansen Friis og hans rige produktion (jf. mindetavle nr. 2 og s. 1569 (Dybe)). Som et værdifuldt vidnesbyrd om det lokale fromhedsliv i pietismens senere år skal en række af disse citeres mere udførligt.

Mindetavler. 1) (Fig. 38), o. 1724, opsat af sognepræst Christopher Rasmussen Lihme (†1730). Mindesmærket udgør på én gang en præsterække- og formaningstavle samt et ordrigt epitafium for Christopher Lihme, hustruen, Kirstine Ottesdatter Haslund og deres blomstrende børneflokk, der bortset fra en tidligt afdød søn og datter alle kom godt i vej. Sønnerne fulgte faderens eksempel som præster, mens tre af døtrene fik hver sin præstegård som præstehustruer, en enkelt blev gift med Udstrups fuldmægtig Christen Nørager (jf. †kiste nr. 1–2), og den sjette forblev i hjemmet for at føre hus for sin far, vel efter moderen, Kirstine Ottesdatter Haslunds død 1722.

Tavlen omtaler følgende: Christopher Rasmussen Liime (Rasmussen Lihme), *1649 i Horsens, kom til sognet 1675 og indgik 1679 i ægteskab med Kierstine Otthis Daatter Haslund (Kirstine Ottesdatter Haslund), med hvem han levede i 43 år (til 1722). Ægteskabet var velsignet med tre sønner og seks døtre; den yngste søn døde straks efter fødslen, mens de to andre sønner »ved en forsiunlig optugtelse« begge blev præster, nemlig Otthe Christian Liime (Otte Christian Lihme), præst i Hammel i Aars Stift (Gjern Hrd., Aarhus Amt) og Henrich Christian Liime (Henrik Christian Lihme), assistenspræst (dvs. hjælpepræst eller kapellan) i København, † under pesten 1711, 21 år gammel. Den ældste datter, Karen Christophersdatter (Karen Christophersdatter Lihme) kom til Alling Præstegård (Allinge, Gjern Hrd., Aarhus Amt, g.m. Niels Sommerfeld), den næstældste, Magdalene (Christophersdatter Lihme) fik Callehauge Præstegård udi Sædland (Kallehave, Bårse Hrd., Præstø Amt, g.m. Peder Krag-

Fig. 38. Mindetavle nr. 1 med tilhørende præstefortegnelse, opsat o. 1724 af Christopher Rasmussen Lihme til minde om sin familie og sine forgængere i embedet (s. 1666). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – Gedenktafel Nr. 1 mit zugehöriger Pastorentafel, um 1724 angebracht von Christopher Rasmussen Lihme zur Erinnerung an seine Familie und seine Amtsvorgänger.

lund), mens den tredje datter, Bergethe Marie (Birgitte Marie Christophersdatter Lihme) døde »af en hidtzig Sprinchel (sprinkelfeber, dvs. en art plettyfus)« i sit 15. år; den fjerde datter, Kierstine Cathrine (Kirstine Cathrine Christophersdatter Lihme) kom til Storrning Præstegård (Framlev Hrd., Aarhus Amt, g.m. Anders Christensen Winding), den femte, Anne Elizabeth (Christophersdatter Lihme) blev gift med Rüssensteens (Rysensteens) fuldmægtig ved Udstrup Gods (Christen Nørager, jf. $\dagger$ kiste nr. 1-2), og den sidste, Jahanne Marie (Johanne Marie Christophersdatter Lihme) »holdte huusholdingen« for sin far.

Tavlen, 176,5×161,5 cm (lysmål), er indfattet i en sort profilramme. Teksten er anført i hvidlig fraktur med enkelte versaler, alt på sort grund. Indskriften opregner i øvrigt Christopher Lihmes fire forgængere i 207 år siden reformationen, idet listen, der etableredes o. 1724, indledes med Niels Hiul (Juil, $\dagger$ 1553). Endvidere anføres tidspunktet, 1689, for erhvervelsen af familiebegravelsen, »et Roested efter døden, formodende, at efterkommerne forunde dem saa god en Roe udi dieres grauf, som de vilde sig sielf skulle vederfari, naar de komme udi alle Lefvendes forsamlings huus etc.«. Herefter følger et rimet, formanende vers (jf. også ($\dagger$)kalkmaleri nr. 1):

»Saa Sofve de da vel i Roe og Ævig Roe forvente;
 dier Beene skal som kornet groe,
 Gud dem af Muld skal hente,
 Saa naaes for det Enge Rom, og usle Orme hytte
 En Priislig Boe blandt helgen from
 og Ævig Liises Bytte.
 Tenck paa den dag du Vandrings Mand ved daglig
 boed forsone din Synd.
 Og løb saa at du kand, faae hisset Liffens Krone etc:
 Som den der ned ad Trappen gaar,
 fra trin til andet haster,
 Saa nærmer vi os til vor grauf, Et trin et andet kaster.
 For alle graufven aaben staar, og ey aleen for somme
 Af alle der dog ingen vied,
 naar hand i grauf skal komme;
 Luck døren allertætst til, lad vindu' der ey være,
 I huuset vil dog døden ind, og folck deraf udlære;
 Af vore huuse inted er, som døden udelucker
 Vi, som er leer i hytt' af leer
 for hannem visslig bucker.«

Efter verset opregnes en række skriftsteder (Jer. 9,21; Es. 11,10; Es. 26,20 og 57,24; Sl. 4,9).

Tavlen blev renoveret 1922. Ophængt på sydkapellets østvæg.

2) (Fig. 39), o. 1785. Tavlen, der er signeret af degnen i Fjaltring, Knud Hansen Friis (jf. s. 1571), er sandsynligvis opsat af sognepræst for Fjaltring og Trans menigheder, Claus Wilhelm Claudi, til minde om sin far, Christian Claudi og sit unavn-givne, dødfødte barn. Christian Claudi var *16. aug. 1720 på Østerbygård (Vamdrup Sogn, Anst Hrd., Ribe Amt), blev 17. juni 1749 en 'kærlig ægtefælle' i næsten 28 år,⁵² og var 'en værdig, dydig, omhyggelig og retskaffen fader' for ni børn, af hvilke de tre 'i deres spæde ungdom gik ind i Evigheden', mens seks, fire sønner og to døtre, lever og begræder »den ømmeste og bedste Faders Tab som den 24de Dcbr: 1782 efter at have prøvet Verden og Lykkens Ustadighed, overleverede sin Sjel i sin Skabers Haand, da den havde boet i Legemet 61 Aar«. Endvidere nævnes på mindetavlen et barn af Claus Wilhelm Claudi og Sophie Gottskalch, * og †8. marts 1785. »Unævnet/ paa Jorden/fik Jeg et Nyt/ Navn/ I Himlen/d: 8 Martii 1785./ Mine Forældre (...) Saae Mig ei Levende her/ Men hisset skulle/ De See Mig/ Engleliig.«

Mindetavle af fyrretræ og metalblik, 126,5×61,5 cm, arkitektonisk opbygget med storstykke, indrammet af pilastre på høje postamenter og

dekoreret med bladkapitæler; endvidere med sidevinger, hængestykker og topstykke, alle udskåret med en uregelmæssig svungen kontur, samt topprydelse i form af en vase eller urne. I storfeltet er indsat en oval skrifttavle, ophængt i en båndsløjfe og indrammet af laurbærkrans og perlestav. Tilsvarende mindre, højoval tavle er placeret i hængestykket, mens et tværoval skriftfelt pryder topstykket. Tavlen er broget stafferet i gråt, sort, rødtligt, okker, grønt og blå med marmorering af de arkitektoniske led og illusionistisk malede bladkartoucher samt blomster. Indskrifterne, der fremstår delvis afslidt,⁵³ er udført i sort kursiv og fraktur på lysegrå bund. Foruden personalia er skriftsted (Åb. 14,13). Tavlen er nederst på hængestykkets delvis afbrækkede blomsterornament signeret: »...riis«, utvivlsomt for Knud (Hansen) Friis, den alsidige degn i Trans og mester for andre mindetavler i Dybe (1786, s. 1569), Ferring (1795, s. 1521) og Ulfborg (1796), alle udført i en blandingstil med træk både fra rokokoens og nyklassicismens dekorative formforråd.

Mindetavlen, der en tid opbevaredes på loftet i Fjaltring Præstegård og her led nogen overlast i forbindelse med en brand 1992, blev 1996 og atter 2012 istandsat og er nu genophængt i kirken på sydkapellets vestvæg.

Middelalderlige og eftermiddelalderlige grave. Ved guldundersøgelsen 1972-73 konstateredes levn af syv grave, af hvilke den ene fandtes i korets nordvestre hjørne, de øvrige i skibets nordre halvdel.⁵⁴ Den ældste af de påviste grave var en kistebegravelse, som hovedsagelig lå under skibets nordmur og således må stamme fra tiden før stenkirkens opførelse. Den sås ud for nordenden af en eftermiddelalderlig begravelse, som var orienteret nord-syd og således har respekteret gulvets opdeling ved stolesteder.⁵⁵ De øvrige begravelser omfattede en barnegrav samt en stor gravkælder i korets sydvestre hjørne.

(†) *Murede begravelser.* 1) For sognepræst Christopher Lihme og hans familie, erhvervet 1689 (jf. ovf.). 1769 rummede den otte kister, heraf var dog kun de fire med indskrifter.⁵⁶ Kisterne gemte sognepræstens to døtre, en af hans svigersønner, der samtidig var hans efterfølger i embedet, samt

Fig. 39. Mindetavle nr. 2, o. 1785, for Christian Claudi (†1782) og udøbt barn (†1785) af sognepræst Claus Wilhelm Claudi og Sophie Gottskalch, der formentlig har ladet tavlen opsætte. Signeret af Knud Hansen Friis (s. 1668). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – Gedenktafel Nr. 2, um 1785, für Christian Claudi (†1782) und ungetauftes Kind (†1785) von Gemeindepfarrer Claus Wilhelm Claudi und Sophie Gottskalch, die vermutlich die Tafel anbringen ließen. Signiert von Knud Hansen Friis.

et barnebarn. Formentlig har to af de øvrige kister indeholdt sognepræsten selv og hans hustru. Endvidere hvilede her andre af kirkens præster fra 1700-tallet.⁵⁶ Begravelsen var indrettet i det senmiddelalderlige kapel (jf. s. 1642). En planlagt opfyldning af rummet o. 1862, der karakteriseredes som »selve Kirken uvedkommende«, og hvortil der intet var henlagt til dens vedligeholdelse, blev dog opgivet.¹⁹ Ved hovedrestaurationen 1972-73 fandtes 'en del kister', til dels sammenfaldne, hvoraf dog kun de bedste genanbragtes i rummet, omend uden nærmere beskrivelse.

†Kister. 1) 1751, for Birgithe (Birgitte) Marie Christensdotter Nørager (Christendatter Nørager), *1. jan. 1728 i Ravnberg (Ravnsbjerg) i Sønder Nisum som datter af Christen Nørager (Nørager), fuldmægtig ved Udstrup og Anne Elizabeth Lihme (Lihme, jf. nr. 2). †24. marts 1751, 23 år gammel, i Enevoldsgård i Fjaltring Sogn.

»Her giemmes Muldet af en Jesu troe Veninde,
Som til sin Död og Grav Sig trofast lod besinde,
Gud havde hende kjær, Han Hende herfra tog.
Thi hun var andet værd, end bære Verdens Aag.
Hun lever nu med Gud i saadan herlig Glæde,
Som Vi ved Döden ud eragter at tiltræde;
Hun sagde Os FarVel, og kjærligste God nat
Med Ønske, at hver Siæl maa nyde Himlens Skat.«

2) 1758, for Anne Elizabeth Lihme, *(1693), g.m. fuldmægtig Christen Nørager (jf. ovf.), †1758 i en alder af 65 år. Efter indskriften var afdödes initialer og aldersangivelse (»A.E.C.D.L. Æ (tatis). 65«) samt et gravvers:

»Tak milde Jesu söd
For hvad Du mig har givet,
Thi ved en Salig Död
Jeg nu fuldendte Livet.
Tak for den Kiærlighed,
Du for mig har bereed,
Jeg nyder Salighed
For Din den blodig Sved.
Det som jeg ønskede
Gud gav mig udaf Naade,
At jeg det kunde see,
För jeg i Graven traade
Med Glæde jeg nu gaaer
Fra denne Verden hen
At holde Jubel Aar
Hos Gud i Himmelen«.

3) 1760, for Morten Sørensen (Sørensen) Berg, sognepræst i Fjaltring og Trans, *1684, kaldet til præst 1731, †1760 i en alder af 75 år, 11 måneder og to dage, heraf levet 27 år og tre måneder i ægteskab med nedennævnte.

4) 1762, for »Den jordiske Deel af Den i Livet Hæderbaarne, Gud og Dyd-elskende Matrone«, Johanne Marie Lihme (Lihme), *1689, 1732 g.m. Morten Sørensen Berg, †1762 efter at have levet 27 år og tre måneder i ægtestand, to år og otte måneder i enkestand og 73 år samt fem måneder i 'kristenstand'. Efter indskriften var et rimet gravvers:

»Til Lykke nu Du Salig Siæl,
Din Møye har alt Ende,
Din Striid du endte meget vel,
Har Palmer udi Hænde
Tak Gud, som Kiærligt tog Dig til
Den Livsens dyre Crone,
Vi komme efter, naar Gud vil
Og samles for Hans Throne«.

2) I koret, neden for alteret, nævnes 1769 en lille gravkrypt, tillukket med to lemme; heri fandtes fire kister, to store og to små, ingen af disse dog forsynet med indskrifter.³³ Krypten, der også påvistes 1972-73 (jf. fig. 16), dog uden nærmere beskrivelse af dens indhold, kunne muligvis have tilhørt andre af kirkens præster, afgang ved døden for Christopher Lihme.

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Jf. fig. 40), o. 1815, for sognepræst Søren Nielsen Rømer, †1815.

Rektangulær kalkstensplade med indskrift i kursiv, indsat i antagelig sekundær tagformet ramme, udført af cement. 93 cm høj. På kirkegårdens nordvestlige del. 2) (Jf. fig. 40), o. 1819, for Charlotte Amalie Siersted, hustru til ovennævnte, *1773, †1819. Monument af samme udformning og placering som nr. 1. 3) O. 1929, for sognefoged Poul Madsen Bjerg, *1770, †1840 og Ane Christensdatter Skalkhøj, *1793, †1863. De afdøde var forældre til politikeren Chresten Berg, der var barnefødt i sognet. Monumentet, en bauta af lysegrå granit, blev opsat af parrets sønnesøner.⁵⁷ Indskrift i versaler, opmalet i sort. Over teksten er relief af en femtakket stjerne i strålekrans. I et indhegnet gravsted, med granitborner og kæder, på kirkegårdens søndre del.

Fig. 40. Kirkegårdsmonumenter nr. 1-2, o. 1815 og o. 1819, for sognepræst Søren Nielsen Rømer og hans hustru, Charlotte Amalie Siersted. I midten ses støbejernskors nr. 1, o. 1886, for Mads Olesen Dalgaard (s. 1670 f.). Foto Hugo Johannsen 2012. – *Friedhofsmonument Nr. 1-2, um 1815 und um 1819, für Gemeindepfarrer Søren Nielsen Rømer und Gattin, Charlotte Amalie Siersted. In der Mitte ein gusseisernes Kreuz, Nr. 1, um 1886, für Mads Olesen Dalgaard.*

†*Kirkegårdsmonumenter.* 1769 nævnes to gravsten (jf. ndf. nr. 1-2). Under sit Jyllandsbesøg 1859 bemærkede H. C. Andersen på kirkegården to gravsteder, dels for en fransk kaptajn, strandet ved kysten, idet indhegningen om graven var dannet af jernkæderne fra hans skib, dels for en 22-årig skibbruden matros, hvis grav digteren smykkede med en krans.⁵⁸ I *Synsprotokollen*. o. 1862 omtaltes netop de mange grave over folk, der var døde på havet, mens selve kirkegården blev beskrevet som græsklædt med enkelte gravrammer af træ, inden for hvilke der var lagt strandsten; endvidere fandtes enkelte flade marmorsten eller kors af træ, jern og marmor.¹⁹

1) En lang og smal kampesten med et stort udhugget kors ovenpå og intet andet, dvs. sandsynligvis en romansk gravsten.

2) Efter 1675, formentlig o. 1724, for Clemens Mortensen (Mortensen) Skrædder, d. i Enevolds-

gård. Stenen var lagt af Christopher Lihme, der kom til embedet 1675, og hans hustru, Kirstine Ottedatter Haslund. Efter indskrift fulgte gravvers, omtrent enslydende med de første seks linjer på epitafium nr. 1 (»Saa Sofve de etc.«).

Støbejernskors. 1) (Jf. fig. 40), o. 1886, for Mads Olesen Dalgaard, ★1800, †1878, med hustruen Maren Nielsen Dalgaard, ★1812, †1886.

Femtakket kors på postament, ca. 150 cm højt. Indskrift med reliefversaler. På kirkegårdens vestlige del.⁵⁹

2) O. 1900, for skipper Peter Nielsen. Kors med flad femtakning, 85 cm højt, smykket med to putti, hver med sin stav eller slange. På kirkegårdens vestlige del.⁶⁰

†*Støbejernsmonument*, 1895, for ukendt person, udformet som en opretstående rektangulær tavle, kronet af to putti. Tavlen har profileret kant og var opstillet på en lav sokkel.⁶¹

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ringkøbing Amt i almindelighed henvises til s. 54 f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 56 f. Endvidere er benyttet:

Arkivalier. *Kirkens arkiv.* Synsprotokol 1927 ff. (*Synsprot.*).

Fjaltring-Trans Lokalarliv. Diverse korrespondance mv.

LAVib. Landsbykirkernes regnskaber. Fjaltring Kirkes regnskaber 1584-1653 (C-KRB-106); *Pastoratsark.* Liber Daticus for Fjaltring og Trans Pastorat 1838-65 (C 496-25); *Menighedsrådsark.* Synsprotokol o. 1862-1926 (M 19 304-2, *Synsprot.*); Menighedsrådets forhandlingsprot. 1903-69 (M-19 304-1); *Viborg landstings skøde- og panteprot.* 1711-17, vedr. 22. juni 1713 (B24 - 672); 1717-20, vedr. 29. juni 1718 (B24 - 674); 1737-45, vedr. 4. maj 1740 (B24 - 684); Skodborg-Vandfuld Herreders Skøde- og Panteprot. 1799-1808, vedr. 19. nov. 1801 og 26. nov. 1807 (B77b - SP 4); 1821-27, vedr. 25. febr. 1824 (B77b - SP 7); 1827-31, vedr. 15. sept. 1830 (B77b - SP 8).

NM. Håndskrifter. F. Uldall, *Om de danske Landsbykirker*, VI, 1891, 134 ff. (Uldall 1891). *Notesbøger.* Abildgaard, VIII, 170 (*Abildgaard*). *Indberetninger.* H. C. Strandgaard 1879 (kalkmalerier); J. B. Løffler 1880 (bygning, inventar og gravminder, *Løffler 1880*); Johs. Mallings 1916 (altertavle); Peter Kr. Andersen 1921 (prædikestol); E. B. Rosing Holm 1972 (historisk inventar); Karl Søndergaard Nielsen 1996 (mindetavle nr. 2); Karin Vestergaard Kristiansen 2004 (prædikestol); Morten Aaman Sørensen og Birgit Als Hansen 1972-73 (2009) (gulve, begravelser); Karin Vestergaard Kristiansen 2012 (alterbordsforside, altertavle, prædikestol); Konserveringscenter Vest (mindetavle nr. 2).

Tegninger. *NM.* Plan samt to snit af guldundersøgelse 1972-73 ved Morten Aaman Sørensen og Birgit Als Hansen; diverse tryk af tegninger fra Poulsen & Partnere, Thisted (se ndf.). *LAVib.* Søren Vig Nielsen 1929 (plan og snit samt restaureringsforslag og div. detaljer. *Poulsen & Partnere, Thisted*. Poul Hansen og Ib Lydholm 1970, 1971 og 1973 (kirkegård og lighus, plan og snit, gravkrypt, stolestader); Poulsen og Therkildsen 2003 (lighus).

Litteratur. Jens Kristian Lings, *Fjaltring Kirke*, 1990; samme, *Digerne omkring Fjaltring Kirke*, u.å.; Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tagværk over Fjaltring Kirke, Ringkøbing amt*, NNU rapport nr. 6, 2012 (Hylleberg Eriksen 2012).

Historisk indledning ved Mogens Krag sig Jensen og Birgitte Bøggild Johannsen, *sagn* ved Birgitte Bøggild Johannsen, bygningsbeskrivelse ved Hugo Johannsen,

kalkmalerier, inventar og gravminder ved Birgitte Bøggild Johannsen, heraf dog orgler ved Ole Beuchert Olesen. Oversættelser ved Peter Zeeberg (latin) og Mirjam Gebauer (tysk). Korrektur ved Jørgen Lethan. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet 2012.

¹ *Oldemoder* 112.

² *Kronens Skøder* II, 343-44.

³ *LAVib. Viborg landstings skøde- og panteprot.* 1711-17, lyst 22. juni 1713 (B24 - 672).

⁴ *LAVib. Viborg landstings skøde- og panteprot.* 1717-20, lyst 29. juni 1718 (B24 - 674); 1737-45, lyst 4. maj 1740 (B24 - 684).

⁵ *LAVib. Viborg landstings skøde- og panteprot.* Skodborg-Vandfuld Herreders Skøde- og Panteprot. 1799-1808, lyst 19. nov. 1801 (B77b - SP 4).

⁶ *LAVib. Viborg landstings skøde- og panteprot.* Skodborg-Vandfuld Herreders Skøde- og Panteprot. 1799-1808, lyst 26. nov. 1807 (B77b - SP 4).

⁷ *LAVib. Viborg landstings skøde- og panteprot.* Skodborg-Vandfuld Herreders Skøde- og Panteprot. 1799-1808, lyst 26. nov. 1807 (B77b - SP 4); *Ribe bispeark.* Visitationssprot. for Ringkøbing amt 1809-30 (2. nov. 1809); *Viborg landstings skøde- og panteprot.* Skodborg-Vandfuld Herreders Skøde- og Panteprot. 1821-27, lyst 25. febr. 1824 (B77b - SP 7).

⁸ *LAVib. Viborg landstings skøde- og panteprot.* Skodborg-Vandfuld Herreders Skøde- og Panteprot. 1827-31, lyst 15. sept. 1830 (B77b - SP 8).

⁹ *LAVib. Menighedsrådsark.* Menighedsrådets forhandlingsprot. 1903-69 (M-19 304-1), jf. 13. juli 1926.

¹⁰ *KancBrevb* (1. juni 1633); sagen fik et retsligt efterspil et par år efter, da en af de involverede mænd borttrømte til udlandet fra Bremerholm; han fik dog efter sin mors indtrængende bøn til kongen lov til at vende tilbage og få afgjort sagen ved at betale en bøde ('aftinge') for sin forseelse, jf. *KancBrevb* (6. dec. 1635). Se også Holger Hertzum-Larsen og Carl St. Asschenfeldt, *Claus Mortensen Borch*, Lemvig 2001, 21. En af de tre præstedøtre, Margrethe Olufsdatter, blev – på trods af skandalen – siden g.m. faderens efterfølger, Claus Mortensen Borch.

¹¹ Tang Kristensen, *Danske Sagn* V, nr. 1822.

¹² De græsbevoksede skråninger, som ses indvendig mod nord og udvendig mod syd, er næppe oprindelige; men ønskes delvis bevaret. Stensætningerne er fornyet i første årti af 2000-tallet, jf. Jens Kristian Lings, *Digerne omkring Fjaltring Kirke*, u.å. Heftet er en samling af dokumenter fra årene 1995-2004 vedr. diskussionen omkring stendigernes bevaring.

¹³ *LAVib. Landsbykirkernes rgsk.* 1584-1653 (C-KRB-106).

¹⁴ Jf. Birgitte Kragh, »Vestjysk særpræg i skikke om død og begravelse?«, *Ribe Stiftsbog* 2004, 92-94.

¹⁵ *LAVib. Ribe bispeark.* Kirkesyn 1696-1775 (C 4- 189).

Fig. 41. Døråbning mellem skibets loft og tårnets nedre mellemstokværk (s. 1641). Foto Hugo Johannsen 2012. – *Türöffnung zwischen Dachboden des Schiffes und dem niederen Zwischenstockwerk des Turmes.*

¹⁶ LAVib. *Ribe bispeark.* Kirkesyn 1788-92 (C 4-190).

¹⁷ LAVib. *Ribe bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn 1793-1815 (C 4-704-09).

¹⁸ LAVib. *Provsteark.* Ringkøbing amts ndr. provsti. Synsprot. for kirker og præstegårde 1826-74 (C 40-2-4).

¹⁹ *Synsprot.*

²⁰ Trekantmærkerne bemærkedes allerede i herredsbeskrivelsen 1879. Geologen Steen Andersen, som har arbejdet med stenmaterialet i kirkerne omkring Bovbjerg, har også registreret de trekantede stenhuggermærker, jf. korrespondance i Danmarks Kirker's arkiv. – De skråkantede sokkelsten med rille, som er benyttet i Hygum og Dybe (s. 1373, 1538) optræder desuden sporadisk i Ramme og Trans (s. 1592, 1689 med fig. 19).

²¹ Allerede Löffler (*Löffler 1880*) noterede, at overdelen til et oprindeligt vindue var indsat i korsarmens østmur, og ifølge Uldall (*Uldall 1890*) sad her desuden to sålbænksten. Han har formentlig medregnet stenen i korets sydside.

²² Eksempelvis Ganløse, jf. *DK Frborg* 2451 med flere eksempler i note 12.

²³ En række andre korbuekragsten med løvefremstillinger på endefladerne er anført hos M. Mackeprang, *Jydske Granitportaler*, Kbh. 1948, 299. Se også *DK Århus* 1372, 1502, 3658, 5181.

²⁴ Dette år betaltes for et vindue i 'korskirken', jf. LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* 1584-1653 (C-KRB-106).

²⁵ Regnskaberne oplyser, at man indkøbte seks egetræer af 8 alens længde (ca. 5 m) og seks af 7 alen (4,4 m), som skulle benyttes til en fodrem og en 'trappe til tårnet at ringe med'. Endvidere tre læster store sten til at lægge syld under trappen, jf. LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* 1584-1653 (C-KRB-106). Træets dimensioner harmonerer med den længde, en fritrappel fra jordsmonnet til overdøren kræver. – Udgifterne til to karle, som 1611 udførte en ny trappe til tårnet, omfattede tillige brædder til 'døren i tårnet', dvs. overdørens fløj.

²⁶ Eksempelvis Måbjerg, Mejrup og Navr – alle i Hjerm Herred.

²⁷ Synsprotokollen nævner 1816 en 'kommende hovedreparation', jf. LAVib. *Provsteark.* Ringkøbing Nordre Amtsprövsti. Synsprot. for kirker og præstegårde 1812-35 (C 39H-1).

²⁸ LAVib. *Provsteark.* Ringkøbing Nordre Amtsprövsti. Synsprot. for kirker og præstegårde 1812-35 (C 39H-1).

²⁹ Den nævnes 1883, da en 'lille træluge med karm' bag altertavlen ønskedes fjernet og åbningen tilmuret, jf. *Synsprot.*

³⁰ Således fornyedes et vindue i koret 1843, og to år senere det vestre i 'højkirken', dvs. skibet, ligesom man indsatte et nyt i sydsiden. 1847 foresloges et nyt vindue anbragt i skibets nordside, hvor de to 'aflagte' vinduer i stedet skulle tilmures i flugt med muren, jf. LAVib. *Provsteark.* Ringkøbing amts ndr. provsti. Synsprot. for kirker og præstegårde 1826-74 (C 40-2-4).

³¹ *Hylleberg Eriksen 2012.*

³² I de ældst bevarede regnskaber nævnes udgifter til blytag tidligst 1588; 1602 oplagde to blymestre bly på korskirken, og 1610 fik tårnet nyt bly, jf. LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* 1584-1653 (C-KRB-106).

³³ LAVib. *Ribe bispeark.* Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C4-775).

³⁴ Brev af 15. jan. 1896 fra G. F. Olsen i NM.

³⁵ LAVib. *Provsteark.* Ringkøbing Amts nordre provsti. Synsprot. for kirker og præstegårde 1826-45, 1846-54, 1855-74 (C 40-2-4).

³⁶ På nordfløjen sås, regnet fra venstre mod højre og fra øverste til nederste række: 1) Thaddæus; 2) Peter; 3) Jakob den Yngre; 4) Johannes; 5) Jakob den Ældre; 6) Simon. I syd var følgende: 7) Paulus; 8) Thomas; 9) Andreas; 10) Philip; 11) Bartholomæus; 12) Matthæus. Figurerne er her angivet efter deres nuværende betegnelse.

³⁷ Jf. Sissel F. Plathe og Jens Bruun, *Danmarks Middelalderlige Altertavler*, 1, Odense 2010, 240f.

³⁸ Jf. notat af Chr. Axel Jensen i NM. I forb. med tavlens renovering fandt Johs. Malling bag alterbordet et

»stærkt fortrønnen (vel frønnet, dvs. forrådnnet) Træstykke, rimeligvis fra en romansk Alterprydelse«. Genstanden fremsendtes til Nationalmuseet, der dog kasse-rede træstykket som 'værdiløst', jf. brev af 25. aug. 1917 fra Malling til Chr. Axel Jensen i NM. *Korr.ark.*

³⁹ H. C. Andersens *Dagbøger 1825-1875*, udg. Tue Gad, IV (1851-1860), Kbh. 1974 (21. juli 1859).

⁴⁰ Indb. ved Johs. Malling 1916.

⁴¹ Brev af 12. juni 2002 fra Aase Michel, Fjaltring Præstegård i NM.

⁴² Jf. *Synsprot.* o. 1862.

⁴³ Løvrerne er nummereret ved fæstnelsen med nyere arabertal fra 1-5, idet nr. 6 dog mangler. Moderne ejerbetegnelser er påskrevet under bunden med pen.

⁴⁴ Rester af disse tre figurer påvistes 1922 i forbindelse med restaureringen, jf. indb. i NM.

⁴⁵ For en datering af himlen til 1840, jf. indb. af Karin Vestergaard Kristiansen 2004 og 2012 i NM. Himlen skønnes dog også i indb. af Peter Kr. Andersen 1921 som værende samtidig med kurven.

⁴⁶ J. Alfred Kaae, »41 træheste og 5 pæle til militens øvelsespladser«, *HaÅrb* 60, 1966, 58.

⁴⁷ A. C. Zachariasen, Fortegnelse over leverede orgler, i Den Danske Orgelregistrant. Kirkesynet godkendte 1908 opstillingen af et orgel i kirkeskibets vestende, 3 alen fremme i kirken, men tilsyneladende blev orgelplanerne skrinlagt, jf. *Synsprot.*

⁴⁸ En fylding fra orgelhuset med orgelbyggernotater opbevares hos Bruno Christensen & Sønner.

⁴⁹ Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.

⁵⁰ Jens Kristian Lings, *Fjaltring Kirke*, Fjaltring 1990, 11; Gunnar Rønn og Jens Krogh, *Kirkeskibe i Ringkjøbing Amt* (Hardsyssel Håndbog 3), Ringkøbing 1992, 24.

⁵¹ Stjernerne har ingen sammenhæng med Juul-Ryssensteen-familiens heraldiske tegn, jf. *DaAdÅrb.* 2000-02, 2003, 515, men ses anvendt på enkelte klokker fra Königs værksted, således klokken i Vråds (1767, jf. *DK Århus* 4174). Det skal dog bemærkes, at også altertavlen er smykket med stjerner.

⁵² Christian Claudi var g.m. Cathrine Margrethe Clausen.

⁵³ For en ældre læsning, jf. *Synsprot.*

⁵⁴ Jf. den udførlige indberetning ved Morten Aaman Sørensen og Birgit Als Hansen (2009).

⁵⁵ Ved en undersøgelse 1983 af skibets gulvlag i Slots Bjergby Kirke (Sorø Amt), påvistes en stor kistegrav, som var orienteret nord-syd og anlagt under gangen inden for norddøren, jf. indberetning ved Birgit Als Hansen (1989).

⁵⁶ *Synsprot.* If. notat o. 1862 skulle samtlige præster i Fjaltring fra 1700-tallet hvile her, i givet fald måske også Morten Sørensen Berg (virksom 1717-57) og Søren Jensen Scavenius (virksom 1757-81).

⁵⁷ En aftale om gravstedets vedligeholdelse af kirkens menighed er underskrevet 30. juli 1929, jf. kopi i NM.

⁵⁸ H. C. Andersens *Dagbøger* (note 39) (21. juli 1859).

Jf. også Kjeld Galster, »Da H. C. Andersen tog Jylland i besiddelse«, *HaÅrb* 50, 1956, 83.

⁵⁹ Faye, *Støbejernskors* 78 (nr. 111).

⁶⁰ Faye, *Støbejernskors* 80 (nr. 120).

⁶¹ Faye, *Støbejernskors* 58 (nr. 10).

DIE KIRCHE VON FJALTRING

Die Kirche liegt einsam in einer Gemeinde, deren westlicher Teil allmählich verschwand, bis der Abbruch der Küste durch Sicherungsarbeiten gestoppt wurde. Der Friedhof, der wohl alte Grenzen bewahrt hat, wird hauptsächlich von steingesetzten Erddeichen eingegrenzt, die laufend erneuert werden mussten. Der jetzige Pfarrhof (1921) östlich der Kirche ging vor einigen Jahren seiner Scheunenhofanlage (vgl. Abb. 4) verlustig.

Die romanische Kirche besteht aus Chor und Schiff. Sie löste eine †*Holzkirche* ab, deren Existenz durch eine archäologische Ausgrabung 1972-73 in den Böden des Schiffes bestätigt wurde.

Die Mauern der jetzigen Kirche sind außen mit Quadern über Schrägkantensockeln verkleidet (S. 1246, vgl. 9), innen bestehen sie aus rohen und gespaltenen Feuersteinblöcken, flachem Granitstein ('Meeresstein') und einzelnen Granitblöcken, die alle mit geweißtem Putz bedeckt sind. Eine große Anzahl Quader sind mit dreieckigen Vertiefungen versehen (vgl. Abb. 11), vermutlich Steinhauerzeichen, vgl. Ramme (S. 1593). Die jetzt verblendeten Türen des Schiffes haben waagerechte Stürze, wie es der Norm entspricht. Sie unterscheiden sich allerdings durch ihre ungewöhnlich zentrale Platzierung. Drei der ursprünglichen Fenster sind noch an Ort und Stel-

le bewahrt und an der Nordseite des Schiffes zu beiden Seiten der Tür sichtbar.

Im Inneren sind die flachen Holzdecken bewahrt, allerdings gingen Chorbogen und Triumphmauer im Zuge der Aufführung des Kreuzarmes verloren. Einer der Kämpfersteine des Chorbogens (vgl. Abb. 10) ist doch an sekundärer Platzierung bewahrt. Die Ostwand des Chores zeichnet sich durch eine rundbogige Altarnische aus, was in Jütland selten vorkommt.

Im Spätmittelalter, vermutlich um 1500 wurde die Kirche mit einer Kapelle nach Süden und einem Turm nach Westen erweitert. Die Kapelle, die auf der Grenze zwischen Chor und Schiff erbaut wurde, führte, wie erwähnt, die Entfernung der Triumphmauer und ein Zusammenschmelzen von Chor und Schiff mit sich. Das Material sind Backsteine, ergänzt durch versetzte Granitquader am unteren Teil der Fassade. Das Fenster an der Südseite sowie der glatte Dachgiebel wurden nach dem Mittelalter verändert, während das Innere, welches mit der Kirche durch eine unregelmäßige Arkade verbunden ist, sein achtgeteiltes Gewölbe bewahrt hat.

Der Turm, der aus Backsteinen erbaut und in den unteren Teilen der Süd- und Westfassaden mit versetzten Granitquadern ergänzt wurde, ist durch zahlreiche Reparationen geprägt. Außerdem entfernte man 1817 seine nord-südgewandten Dachgiebel, und ersetzte diese durch die jetzige Pyramidenturmspitze. Das Gewölbe des Turmraumes wurde in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts entfernt und teilweise durch eine Holzdecke ersetzt (vgl. Trans S. 1688). Später wurde der Raum als Vorhalle mit äußerer Südtür abgetrennt, so wie das auch bei der Mehrzahl der Kirchen in der Umgebung der Fall ist. Gleichzeitig wurde die spitzbogige Arkade gegen das Schiff um eine kleinere Türöffnung herum verblendet. Der Ausgang zu den oberen Stockwerken wird jetzt durch eine Stiege vom Turmraum ermöglicht. Früher ging dieser über eine auswendige Treppe an der Südseite vor sich, wohin noch eine Übertür sichtbar ist. Vom unteren Zwischenstockwerk besteht Zugang zum Dachboden des Schiffes über eine Stiege durch die hochliegende Türöffnung (Abb. 41). Die großen

rundbogigen Schallöcher des Glockenstockwerkes wurden mehrmals umgebaut, zuletzt im Zuge der Umsetzung der Turmspitze. Ursprünglich scheinen die Löcher durch einen Mittelpfeiler getrennt gewesen zu sein.

Die alten Rechnungsbücher geben detailliert über Reparationen aus der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts Auskunft. Um 1800 war der Zustand der Kirche besonders schlecht und wurde allmählich im Laufe des 19. Jahrhunderts verbessert. Eine umfassende Restaurierung 1928-31 prägt das heutige Aussehen der Kirche, insbesondere ihr Äußeres. Bei einer Instandsetzung 1972-73 wurden archäologische Untersuchungen im Schiff vorgenommen, die eine Reihe wichtiger Informationen erbrachten und wobei ältere Fußbodenschichten zugänglich gemacht wurden.

Die mittelalterliche Dachkonstruktion aus Eiche ist ganz und teilweise über Chor, Schiff und Kreuzarm bewahrt. Bei dendrochronologischen Analysen wurden die Fällungsjahre auf um 1410-20, um 1415-25 sowie um 1495 berechnet.

Wandmalereien. Das Gewölbe der Südkapelle trägt an zwei der Ribben Spuren von spätmittelalterlichen Dekorationen in Schwarz und Rot. Dies entspricht den charakteristischen Verzierungen der sogenannten 'Lemviggruppe'. Gemalte Inschriften von um 1689 (vgl. Abb. 21) wurden bei der Hauptrestaurierung der Kirche 1972-73 in der Krypta der Kirche registriert. Der Text bezog sich u.a. auf den Gemeindepfarrer Christopher Rasmussen Lihme, der die Grabkrypta für sich, seine Gattin und seine Erben erworben hatte. Um 1862 entdeckte man an der Wand des Chores Spuren einer ornamentalen, vermutlich mittelalterlichen Dekoration. Diese wurde danach jedoch übertüncht.

Inventar. Das älteste Inventar der Kirche sind der *Altartisch* und die romanische *Taufe* (vgl. Abb. 24, 30-31). Aus der Zeit um 1500 stammt das *Altarbild*, welches später durch Seitenflügel, Postament und Spitze (vgl. Abb. 24-25) ergänzt wurde.

Zu den Erneuerungen nach der Reformation gehören die *Taufschüssel* von um 1575, die *Vorderseite des Altartisches* von 1625 und die *Kanzel*

von 1642 und um 1648 (vgl. Abb. 24, 29, 32–33). Ein *Stuhlgiebel* könnte schon vom Ende des 16. Jahrhunderts stammen, während die *Altarleuchter* zum Zeitraum um 1650 zu gehören scheinen (vgl. Abb. 28). Abgesehen von der Glocke von 1771 stammt der Großteil des Inventars jedoch aus der Zeit nach 1800, darunter der *Taufdeckel* von 1852 und die *Altarschranke* von um 1856 (vgl. Abb. 31, 22). An Weihnachten 1895 stiftete der Schiffsmakler Søren Niels Rømer, Enkel des früheren Gemeindepfarrers der Kirche Søren Nielsen Rømer, zusammen mit seiner Familie eine Reihe von silbernen Gegenständen zur Verschönerung der Kirche (*Kelch*, *Oblatendose* und *Altarkanne*), außerdem einen *Altartischtuch* und einen *Altarteppich* (vgl. Abb. 26–27). Zwei Jahre später, 1897, wurde das *Gestühl* erneuert. Aus dem 20. Jahrhundert stammen u.a. drei *Kronleuchter*, die 1924 zum Gedenken an den damaligen, im gleichen Jahr verstorbenen Gemeindepfarrer J.P. Jensen gestiftet wurden. Ein *Kirchenschiff* wurde vermutlich 1922 aufgehängt, und mit einer *Orgel* wurde die Kirche 1928 ausgestattet. Die neuesten Gegenstände der Kirche sind eine *Taufkanne* von 1998 und ein *Kronleuchter* von 2004. Bei beiden handelt es sich um Stiftungen von Mitgliedern der Gemeinde (vgl. Abb. 22, 34).

Grabmale. 1769 notierte man noch, dass die Kirche weder über Epitaphe noch über Leichensteine verfügte. Davon nahm man die Gedenktafel Nr. 1 aus, die gleichzeitig als Pastorentafel fungierte. Die Grabmale der Kirche aus dem 18. Jahrhundert, die auch jetzt verschwundene *Grabplatten* umfassten, waren mit gereimten Versen versehen. Ein Text kann wohl dem poetischen

Küster aus Trans, Knud Hansen Friis, zugeschrieben werden.

Gedenktafeln. 1) (Vgl. Abb. 38) um 1724 von Gemeindepfarrer Christopher Rasmussen Lihme (†1730). Das Denkmal ist gleichzeitig eine Pastorentafel und eine wortreiche Gedenktafel für Christopher Lihme, Gattin Kirstine Ottesdatter Haslund und ihre Kinderschar. Die Tafel wurde an der Ostwand der Südkapelle direkt über der Grabkrypta der Pfarrerrfamilie aufgehängt (siehe unten).

2) (Vgl. Abb. 39) um 1785. Die vom Küster aus Fjaltring Knud Hansen Friis signierte Tafel (vgl. S. 1668) wurde vermutlich vom Pfarrer der Gemeinden von Fjaltring und Trans, Claus Wilhelm Claudi (1720–82), zum Andenken an seinen Vater, Christian Claudi und sein nicht getauftes, totgeborenes Kind (★ und †1785) angebracht. Die Gedenktafel besteht aus Kiefernholz und Metallblech. Auf ihr finden sich Verse und Personendaten. Die Tafel wurde 1992 bei einem Brand im Pfarrhof von Fjaltring, wo sie vorläufig aufbewahrt wurde, teilweise beschädigt. Jetzt befindet sie sich an der Westwand der Südkapelle.

Mittelalterliche und nachmittelalterliche Gräber. Bei der archäologischen Untersuchung 1972–73 konstatierte man Überbleibsel von sieben Gräbern. Eines fand sich in der nordwestlichen Ecke des Chores, die übrigen in der nördlichen Hälfte des Schiffes. Außerdem gibt es zwei (†) *gemauerte Begräbnisse*, eines in der Südkapelle für den Gemeindepfarrer Christopher Lihme und Familie, ein anderes im Chor, vermutlich für andere Pfarrer der Kirche. Der Text auf den vier Särgen des ersten ist aus einem älteren Kirchenbuch bekannt.